

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

**УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ СВІТ
У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ВСЕСВІТІ**

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

28-29 листопада 2019 року

**Київ
2019**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова
Факультет української філології та літературної творчості
імені Андрія Малишка
Кафедра української мови

УКРАЇНСЬКИЙ МОВНИЙ СВІТ
У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ВСЕСВІТІ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

28-29 листопада 2019 року

Київ

2019

УДК 811.161.2(100=16):005.745

У45

Український мовний світ у слов'янському всесвіті: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 28-29 листопада 2019 р.) – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. – 92 с.

Редакційна колегія:

Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України;

Висоцький А.В., доктор філологічних наук, професор;

Плющ М.Я., доктор філологічних наук, професор;

Леута О.І., доктор філологічних наук, професор;

Дудко І.В., кандидат філологічних наук, доцент;

Воловенко І.В., кандидат філологічних наук, доцент;

Марчило Л.М., кандидат філологічних наук, доцент

Схвалено до друку на засіданні вченої ради факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 3 від 25.09.2019 р.

Тези подано в авторській редакції.

Автори тез відповідають за автентичність, достовірність викладеного матеріалу, за правильне цитування джерел, покликання на них.

© НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019

©Автори, 2019

ЗМІСТ

АЛЕКСЕЄВА Світлана Геннадіївна <i>Семантико-синтаксичні особливості приєднувального сурядного компонента у простому ускладненому реченні</i>	6
БАГМУТ Ірина Віталіївна <i>Навчальні видання з української мови як іноземної: досвід Сетедського університету</i>	8
БУК Соломія Несторівна <i>Корпусно-лексикографічні виміри великої прози Івана Франка</i>	10
ВЕКУА Наталія Володимирівна <i>Семантична деривація як мовне явище</i>	13
ВИДАЙЧУК Тетяна Леонідівна <i>Українська барокова драма: окремі лінгвістичні аспекти</i>	15
ВОЛОВЕНКО Ірина Володимирівна <i>Метамовна рефлексія як невід'ємний складник політичних промов</i>	18
ГАВРИЛЮК Оксана Романівна <i>Інтенсифікатори допустового значення в складносурядних реченнях інтенсивної протиставно-допустової семантики</i>	20
ГОНТАР Марина Олексіївна <i>Українсько-російський білінгвізм у сфері інтернет-торгівлі: чинники формування та перспективи розвитку</i>	23
ГРИЦЕНКО Світлана Павлівна <i>Лексикон української мови XVI–XVII ст.: статика і динаміка</i>	25
ДАВИДЕНКО Ігор Юрійович <i>Концепт 'СЕРЦЕ' в мовній картині слов'ян (на матеріалі української та польської фразеології)</i>	31
ДЕЛЬ ГАУДІО Сальваторе <i>Деякі міркування про мовну ситуацію в Чернігові</i>	31
ДИШЛЕВА Ганна Володимирівна <i>Метафоризація фразеологічних одиниць на позначення внутрішнього світу людини у сучасній українській мові</i>	35
ДОЦЕНКО Олена Леонідівна <i>Прагматична пресупозиція в судовому дискурсі</i>	37
ДУДКО Ірина Володимирівна <i>Взаємодія граматичних категорій часу та виду українського дієслова в ономазіологічному аспекті</i>	40

КОНЕСВА Олена Олексіївна	
<i>Інтеракційні дієслова в мові періодичних видань</i>	43
КОРБОЗЕРОВА Ніна Миколаївна	
<i>Генетичний тип в іспанській та українській мовах</i>	45
КОТЛЯРЕНКО Світлана Василівна	
<i>Особливості самотійної роботи у професійній підготовці студентів-філологів</i>	47
КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна	
<i>Рідна мова в умовах білінгвізму</i>	50
КУЦ Олена Володимирівна	
<i>Експлікація синтаксичної синонімії в дериваційній парадигмі простого речення з предикатом стану</i>	52
МАКАРЕЦЬ Юлія Сергіївна	
<i>До питання про мовну ситуацію в Україні: між білінгвізмом і диглосією</i>	55
МАРЧИЛО Лариса Миколаївна	
<i>Словозміна іменників жіночого роду в розмовнику Івана Ужевича «Розмова-Бесѣда» XVII ст.</i>	58
МАТВІЙЧУК Тетяна Павлівна, ЖИТАР Ірина Василівна	
<i>Вказівні займенники у функції корелятив анафоричних конструкцій</i>	60
МЕДИНСЬКА Наталія Миколаївна	
<i>Прислівник як найпериферійніший лексико-граматичний клас ознакових слів</i>	62
ПАРШАК Катерина Дмитрівна, ДУДКО Ольга Леонідівна	
<i>Теоретичні засади дослідження мовних засобів впливу в сучасному масмедійному просторі</i>	64
ПЛЮЩ Марія Яківна	
<i>Специфіка вираження семантико-синтаксичного відношення «шлях руху, переміщення» (кудою? де? як?)</i>	67
ПРИЙМАК Дмитро Михайлович	
<i>Сучасні проблеми української перекладної лексикографії</i>	70
СЕМЕНИШИН Олена Іванівна	
<i>Мовні межі форм представництва прагмалінгвістичних тактик впливу</i>	72
СКЛЯР Олена Олександрівна	
<i>Поза межами норми: про інвективну лексику в мовленні українців</i>	75

СУЛИМА Олеся Петрівна	
<i>Валентність дієслів на позначення процесів природи</i>	77
ФІСУН Роман Сергійович	
<i>Об источниках грамматикализации составных неопределенных местоимений в украинском, русском и польском языках в связи с их значениями</i>	80
ШЕВЧЕНКО Лариса Леонідівна	
<i>Системна організація концептосфери Нового Завіту</i>	82
ШЕМЕТ Валентина Григорівна	
<i>Співвіднесеність семантики афіксоїда з лексичним значенням афікоїдного деривата</i>	85
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	88

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЄДНУВАЛЬНОГО СУРЯДНОГО КОМПОНЕНТА У ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ

Приєднування як особливий тип синтаксичної організації об'єднує різні за способом зв'язку синтаксичні явища. З огляду на диференційні ознаки паратаксису до сурядних віднесено приєднувальні компоненти із сурядними сполучниками та сурядними семантико-синтаксичними відношеннями. Наприклад: *Ми тільки чествуємо його, та й то лише сьогодні* (М. Куліш); *Навіть у Фінляндії, здавалось би, далекій від будь-яких гарячих точок, а й там нещодавно вибухнуло, і теж у торговельному центрі, в Хельсінкі* (Л. Костенко); *Москва дозвіл дала, але тільки з умовою, щоб Акафіста видано «на великоросійском наречіи»* (І. Огієнко); *...отож маємо, хай далеко не адекватну до оригінального, та все ж імітацію спондея* (А. Содомора).

Приєднувальні відношення є одним з різновидів сурядних семантико- синтаксичних відношень, які реалізуються не тільки в реченнях з однорідними членами, а й у приєднувальних сурядних компонентах простого ускладненого речення. Засобами вираження цього типу відношень в аналізованих одиницях є сурядні приєднувальні та протиставні сполучники: *і, та, а й, та й, ще й, та ще й, також, і навіть, а, але, однак, проте, зате, лише, хоч ... але, хоч ... зате, як ... так, не тільки (не лише) ... а (але) й* тощо. Наприклад: *І н'ять віків, ще й десять літ по двісті нема про нього чутки ані вісті* (Л. Костенко); *Повернімося і, зібравши думки про камінь, ще раз поміркуймо, чому та пісня стверджує, що камінь росте, та ще й без коріння* (А. Содомора); *Конгрес у Парижі, безумовно, важна річ, але тільки ввечері* (В. Винниченко).

У структурно-семантичному плані приєднувальний сурядний компонент, як і приєднування загалом, становить синтаксично зміщену, семантично відокремлену від головного речення частину. Він має семантику доповнення, уточнення, пояснення з додатковими експресивними відтінками і виражає власне приєднувальні, протиставні, допустово-протиставні, допустово-обмежувальні, уточнювально-приєднувальні сурядні семантико-синтаксичні відношення за допомогою відповідних сурядних сполучників.

Наприклад: *Що ж це за мова така, коли всякий чужосторонець возьме й зараз почне писати, та ще й так досконало* (Олена Пчілка); *Він гендляр, але дуже приємний* (Т. Малярчук); *Україна у цій системі була хоч і важливою, але лише ланкою* (ЗМІ).

З погляду будови приєднувальний сурядний компонент організований за принципами вторинного зв'язку і являє собою дворівневу одиницю, у якій підрядні словоформи поєднуються сурядними сполучниками. Саме ці сполучники визначають загальний зміст приєднувального компонента і характеризують його в цілому. Наприклад: *писати досконало – писати, та ще й досконало; приємний гендляр – гендляр, але приємний*.

Приєднувальні сурядні компоненти ускладнюють просте речення додатковою предикативністю. Такі конструкції можуть бути трансформовані у поліпредикативні через лексичний повтор або розглядувані як результат компресії співвідносних структур. Наприклад: *Пішла вона за Гната, та (пішла) на своє горе* (І. Франко); *Ласкаві всі, але (ласкаві) про око* (Є. Маланюк); *Екзотика може бути досить небезпечною, а надто (може бути досить небезпечною) для дітей* (ЗМІ).

У комунікативному плані приєднувальний сурядний компонент і однорідний член речення, уведений приєднувальним сполучником, входять до складу реми, бо однаково виникають у ході висловлювання пізніше головної думки, ніби спонтанно, і є додатковими елементами. Наприклад: *Контактна група зустрінеться, але не сьогодні і не в Мінську* (Укрінформ).

Стилістична функція приєднувального сурядного компонента полягає у наданні висловлюванню особливих емоційно-експресивних відтінків.

Приєднувальний сурядний компонент є одним з функційних виявів сурядності у простому ускладненому реченні, який розширює уявлення про структуру і семантику паратаксису на цьому синтаксичному рівні.

НАВЧАЛЬНІ ВИДАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: ДОСВІД СЕГЕДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Результатом співпраці факультету української філології та літературної творчості імені А. Малишка з Інститутом славістики Сегедського університету (Угорщина) стала навчальна література, яку використовують як базову у процесі підготовки студентів-славістів за спеціальністю «українська мова».

Навчальний курс «Українська мова» об'єднує в Сегедському університеті декілька теоретичних і практичних дисциплін. Зокрема, українська мова для іноземців (УМІ) в Сегедському університеті складається з «Практичної граматики української мови», «Мовної практики», «Читання та розуміння тексту», «Сучасної української мови», а також різноманітних спецкурсів з української мови, спрямованих на формування та розвиток комунікативних компетенцій.

Навчальна література для початківців – це комплект із трьох видань, об'єднаних назвою *Сходинка 1*: підручник, робочий зошит та аудіоматеріал.

В основі *підручника* «Сходинка 1. Українська мова для початківців» [4] узагальнені вимоги до знання іноземної мови, зокрема, граматики та комунікації, диференційовані за мовними рівнями відповідно до рекомендацій іспиту ECL (European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages) [8]. Пропонований підручник є двомовним. Складається з 12 уроків і містить країнознавчу та лінгвістичну інформацію. Видання подає теоретичний матеріал угорською мовою та знайомить студентів із лінгвістичною термінологією українською. 2018 року побачило світ *друге видання* цього підручника, в якому внесено зміни та доповнення [5].

Робочий зошит «Сходинка 1. Українська мова для початківців» [1] одномовний. Пропоноване видання містить завдання з каліграфії, орфоепії, орфографії, лексики, граматики і мовної практики. Завдання спрямовані на засвоєння базових комунікативних моделей і розвиток комунікативних компетенцій тих, хто тільки почав вивчати українську мову. Вправи можна використовувати на заняттях як додатковий до підручника практичний матеріал, для домашньої роботи, а також самостійної роботи студентів.

Аудіоматеріал «Сходінка 1. Українська мова для початківців» [3] містить озвучені слова та вислови з теоретичної частини підручника, а також діалоги та тексти з практичної. Важливо, що запис зроблено на студії звукозапису, тому звучання якісне, чисте, наявний додатковий фон, що відповідає контексту розмови.

Базовий курс представлений підручником *«Сходінка 2. Українська мова: Базовий курс»* [2]. Це одномовне видання поєднує теоретичний і практичний матеріал. Пропонований підручник призначений для студентів, які засвоїли українську мову на початковому рівні, і у 35 заняттях містить базовий курс з української граматики (рівень А2). Підручник має структуру робочого зошита, що покращує сприйняття нової інформації студентами та полегшує їхню роботу над завданнями.

Для курсу *«Читання і розуміння тексту»* було створено підручник *«Українська мова: Адаптовані тексти для читання»* [6]. В основу цього видання покладено *«Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінка»* (Common European Framework of Reference – CEFR) [7]. У пропонованому підручнику оригінальні тексти різних стилів і жанрів адаптовано до рівнів B1-B2. Текстовий матеріал охоплює різні теми, актуальні проблеми, що дозволяє засвоїти необхідний лексичний мінімум.

Отже, представлена література, звичайно ж, не задовольняє усіх навчальних потреб. Однак забезпечує системність і послідовність у вивченні УМІ студентами-славістами, які навчаються за бакалаврською програмою в Сегедському університеті. Нині в Інституті славістики завершено апробацію та подано до друку робочий зошит із завданнями за підручником для читання, а також триває робота над підручником *«Сходінка 3»*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багмут І. Сходінка 1. Українська мова для початківців : роб. зошит. Szeged : JATEPress, 2017. 233 с.
2. Багмут І., Штефуца В. Сходінка 2. Українська мова: Базовий курс : підруч. [для студентів-славистів]. Szeged : JATEPress, 2012. 245 с.
3. Багмут І., Штефуца В. Сходінка 1. Українська мова для початківців : аудіоматеріал. Szeged : JATEPress, 2010. 2 електрон. опт. диски (2 CD-R).
4. Багмут І., Штефуца В. Сходінка 1. Українська мова для початківців : підруч. [для студентів-славистів] / Lépcsőfok I. Ukrán nyelv kezdőknek: nyelvkönyv. Szeged : JATEPress, 2010. 230 с.

5. Багмут І., Штефуца В. Сходінка 1. Українська мова для початківців : підруч. [для студентів-славистів]. 2-е вид., допов. і перероб. / Lépcsőfok I. Ukrán nyelv kezdőknek : nyelvkönyv. Második, javított és bővített kiadás. Szeged : JATEPress, 2018. 217 с.

6. Багмут І., Штефуца В. Українська мова : Адаптовані тексти для читання : підруч. [для студентів-славистів] / І. Багмут, В. Штефуца. Szeged : JATEPress, 2011. 250 с.

7. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. URL: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_en.pdf (дата звернення: 19.09.2019).

8. European Consortium for the Certificate of Attainment in Modern Languages. URL: <http://www.ecl.hu> (дата звернення: 09.09.2019).

БУК Соломія Несторівна

КОРПУСНО-ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ВИМІРИ ВЕЛИКОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА

Актуальними тенденціями лінгвістики зламу ХХ–ХХІ століть стали міждисциплінарні дослідження мови, зокрема корпусна і статистична лінгвістика. Прикладом матеріалу для їхнього застосування часто обирають тексти знакових особистостей, зокрема видатних національних письменників, яких прийнято вважати репрезентантами культури та мови загалом, саме тому для дослідження обрано твори І. Франка – видатного українського мислителя і письменника, одного з рушіїв творення української літературної мови нової доби в її західноукраїнському варіанті.

Корпусно-лексикографічний та лінгвостатистичний опис отримали творчість світових письменників (В. Шекспір, Дж. Джойс, К. Чапек, О. Бжезіна, Б. Грабал, К. Бачинський, М. Павич, М. Данойлич, Н. Вапцаров, Ф. Достоєвський, А. Чехов, А. Вознесенський), сучасна українська поезія та художня проза середини ХХ ст. та ін. Застосування лінгвостатистичної теорії для аналізу української мови і текстів має серйозне підґрунтя таких науковців як Н. Дарчук, Є. Карпіловська, М. Муравицька, В. Перебийніс, М. Пещак та ін., проте кількісний опис творчості І. Франка досі можна назвати спорадичним, див. праці Є. Ненадкевича (1927), І. Ковалика, І. Ощипко, М. Полюги (1990), К.–Х. Беста й С. Зіненка (1998; 1999), З. Терлака словники мови

поетичних збірок «Зів'яле листя» (2010) та «Мій Ізмарагд» (2016), Ю. Головача й В. Пальчикова (2005, 2007, 2016), О. Васильєва й І. Васильєвої (2018), О. Друля (2019). У роботі опираємося на теоретичне й практичне осмислення корпусів текстів, висвітлене у зарубіжних (А. МакЕнері, Дж. Синклер, М. Холідей, Дж. Ліч, А. Ленько-Шиманська, М. Банько, А. Баранов, М. Копотев, Ю. Караулов, А. Шайкевич, Ф. Чермак) та українських працях (Т. Грязнухіна, Н. Дарчук, О. Демська, М. Шведова, В. Широков та ін.).

Створення корпусно-лексикографічної бази великої прози І. Франка (ВПФ) відповідає сучасним тенденціям дослідження мови письменників та їхнього ідіолекту в українській та зарубіжній науковій літературі, де статистична характеристика тексту відіграє важливу роль у комплексному описі ідіолекту письменника. Така база, зокрема, дала змогу 1) здійснити інвентаризацію лексичного складу ВПФ; 2) диференціювати статистичну інформацію про мову автора і мову персонажів, і таким чином унаочнити рівень діалогічності ВПФ, а також різницю у функціонуванні лексичних та морфологічних одиниць у цих двох площинах; 3) укласти частотний словник кожного твору ВПФ як показову фактичну основу комплексного системного їх обстеження і схарактеризувати їх статистичну структуру, а також основні кількісні параметри на лексичному та морфологічному рівнях і, відповідно, їх місце у цьому жанрі письменника загалом; 4) розробити процедуру зіставлення частотних словників творів та їх основних лінгвостатистичних показників між собою, та з аналогічними узагальненими середньостатистичними показниками для ВПФ; 5) створити повний зведений частотний словник ВПФ як статистично-комбінаторну модель ідіолекту письменника та своєрідний лінгвостатистичний портрет цього жанру автора. На його основі обчислити найважливіші лінгвостатистичні характеристики; 6) визначити природу та різновиди взаємодії / подібності виявлених статистичних законів словника й тексту ВПФ у контексті інших дисциплін.

У результаті виконаної роботи ВПФ вперше отримала повну кількісну характеристику, комплексний квантитативний опис творів І. Франка, а саме обсяг тексту, кількість різних словоформ та слів, індекс різноманітності (багатство словника), середня повторюваність слова в тексті, кількість *h*арак *l*егомена, індекс винятковості у тексті та у словнику, індекс концентрації, індекс діалогічності, кількість

власних назв, співвідношення частин мови у словнику й тексті, індекси епітетизації, дієслівних означень, ступінь номінальності. Крізь призму ЧС лексичний склад та морфологічні та прагматичні параметри ВПФ отримали нову інтерпретацію. Порівняння частотного словника ВПФ з Частотним словником сучасної української літературної мови виявило універсальний словник для обох вибірок, а також оригінальній вокабулярій І. Франка.

Аналіз визначальних ознак текстів ВПФ у контексті міждисциплінарних теорій має фундаментальне значення, оскільки виявляє послідовності одиниць, закономірності й моделі, схожі з фізичними, математичними та іншими (закони Ціпфа та Менцерата–Альтмана, коефіцієнт Жуайна, «температура» тексту тощо).

Теоретична цінність праці полягає у створенні теоретичної бази застосування інструментарію лінгвостатистики для системної цілісної та комплексної характеристики ідіолекту письменника й окремо обраних його фрагментів. Результати мають й практичне застосування: можуть використовуватися для наукових теоретичних, прикладних та методичних праць, а також у навчальних курсах зі прикладної, статистичної, комп'ютерної, корпусної лінгвістики, лексикології, стилістики, історії мови, діалектології, теорії мови, лексикографії, термінознавства. Концепція, принципи, методологія і стратегія корпусно-лексикографічної та лінгвостатистичної параметризації ВПФ із використанням новітніх комп'ютерних технологій може бути використана для дескрипції ідіолектів інших письменників.

Реалізація цього проекту, окрім самостійної теоретичної й практичної ваги, може слугувати одним з етапів роботи над словником мови письменника (етап визначення реєстру слів), а також над створенням повного корпусу текстів І. Франка. Виявлені у праці дані — цінні для укладання словника мови письменника тлумачного типу, зокрема конкорданс унаочнює сполучуваність та семантику слів; зведений частотний словник подає повний список лем, морфологічно анатований корпус забезпечує інформацією про усю різноманітність словоформ кожної лексеми. Ці результати також важливі для створення словника західноукраїнського варіанту української мови зламу ХІХ–ХХ століть.

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ

Життя сучасного українського суспільства демонструє таку інтенсивність змін, на які неминуче реагує й мова. Увагу дослідників мовної динаміки передусім привертають зміни в номінаційному корпусі мови. Саме він становить той складник системи мови, який є найчутливішим до всіх процесів, що відбуваються в суспільстві. Семантична деривація є одним з аспектів, який розкриває динамічну природу мовної одиниці.

У східнослов'янській та зарубіжній лінгвістиці теоретична база семантичної дериватології закладена в працях лінгвістів, які в різний час досліджували проблеми семантики і номінації, розробляли основи теорії деривації (Г. Пауль, О. О. Потебня, М. М. Покровський, С. Ульман, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, О. І. Смирницький, В. А. Звегінцев, Д. М. Шмельов, Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, В. Г. Гак, Ю. М. Караулов, С. Д. Кацнельсон, М. П. Кочерган, О. С. Кубрякова, Л. О. Кудрявцева, Л. М. Мурзін, М. В. Нікітін, В. М. Русанівський, О. О. Селіванова, Ж. П. Соколовська, О. О. Тараненко, В. М. Телія, Г. А. Уфімцева та ін.). Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. інтерес до семантичної деривації підвищився. З'явилося фундаментальне дослідження семантичної деривації В.Г. Гака (1998); питанням сучасної семантичної деривації в російській та українській мовах присвятили кандидатські дисертації Н.В. Чернікова (1997 р.), І.А. Самойлова (1999), Д.В. Мазурик (2002); лексико-семантичні словотвірні аспекти окреслено в докторських дисертаціях О.А. Семенюка (2001), О.А. Стишова (2003); Л.П. Тропіної (2004). Проблеми семантичної деривації є предметом наукових дискусій учених, котрі розробляють теоретичні основи семантичної деривації (Г.А. Залізник, Г.І. Кустова, О.В. Падучева, Р.І. Розіна та ін.).

Розвиток у слів нових значень з погляду семасіології і дериватології є одним із видів мовної деривації (семантичної), для позначення цього явища у лінгвістиці вживано термін «семантична деривація». Термін «семантична деривація» є найбільш вдалим, адже може позначати не лише процес, а й результат, тобто конкретні факти семантичних переходів. До того ж цей термін є досить практичним, оскільки ним можна послуговуватися і під час дослідження

діахронічних семантичних змін, і під час вивчення синхронних відношень між значеннями багатозначного слова [1, 393].

З ономасіологічного погляду семантична деривація є вторинною номінацією (використанням імені у вторинній функції). Розглядаючи семантичну деривацію в парадигмі ономасіології, необхідно врахувати зв'язок цього процесу з екстралінгвальною дійсністю, врахувати «людський фактор», що об'єднує усвідомлені й підсвідомі мотиви, «колективне несвідоме», яке притаманне мовному індивідові й соціуму в момент номінації і впливає на вибір назви. Властивості семантичних дериватів корелюють з потребами суспільства в первинній номінації нового або в оновленні експресивного фонду словника способом перейменувань. Семантика дериватів закладена в номінативному акті й зумовлена функційною спрямованістю цього акту на реалізацію функцій мови (комунікативну, прагматичну, фатичну тощо). Характер акту вторинної номінації, його функційна спрямованість зумовлені усвідомленими чи підсвідомими настановами номінатора і соціуму на відображення властивостей об'єкта номінації, відображення прагматичних інтенцій номінатора, номінацію нового об'єкта й одночасне відображення прагматичних інтенцій номінатора [3, 11].

Семантична деривація посідає особливе місце в синхронії й діахронії мови, оскільки виникнення у слова нового значення є проявом динамічного характеру семантичної системи, є кроком із синхронії в діахронію. Як динамічне явище семантична деривація осмислюється в аспекті моделей семантичних змін, які відтворюють стратегії семантичного розвитку мовної одиниці. Синхронія кваліфікується не як щось статичне, стає, а як щось рухливе, динамічне. Ідея динамічної синхронії ґрунтується на тому, що семантична деривація пов'язує теперішнє і майбутнє лексико-семантичного рівня в постійно змінюване й таке, що розвивається, ціле.

Досліджуючи семантичну деривацію, необхідно вивчати не тільки статус і динаміку статусу семантичних елементів, які є базою розвитку похідних значень, а й враховувати змістовне, денотативно-сигніфікативне («речовинне») значення цих елементів. Необхідність вивчення змістовного боку розвитку значень зумовлена тим, що саме наявність у значенні слова тих чи інших семантичних елементів визначає саму можливість процесу семантичної деривації й виникнення нового значення. Інакше кажучи, потенція семантичного

розвитку, «семантичного зрушення» закладена в семантиці мотивуючої одиниці [3, 18].

Семантична деривація являє собою складний багатогранний процес породження нових значень слів, який призводить до перебудови їх семантичної структури та впливає в цілому на весь лексико-семантичний ярус мови, робить його динамічним, здатним швидко реагувати на зміни в екстралінгвальній дійсності, відображаючи їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зализняк Анна А. Многозначность в языке и способы её представления. Москва : Языки словесной культуры, 2006. 672 с.
2. Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні / О. В. Деменчук та ін. Рівне : РДГУ, 2018. 212 с.
3. Тропіна Н. П. Семантична деривація в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02. «Російська мова». Київ, 2004. 40 с.

ВИДАЙЧУК Тетяна Леонідівна

УКРАЇНСЬКА БАРОКОВА ДРАМА: ОКРЕМІ ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Українські пам'ятки другої половини XVII ст. – безцінне джерело дослідження мовних процесів і явищ минулого, адже саме епоха бароко – «період, коли в мовній свідомості українського народу формувалася ідея рівноцінності рідної мови з мовами «високого рівня гідності» – здатними служити мовою церкви, суспільства і літератури, що було співзвучним з аналогічними процесами в Європі» [2, 22].

Серед пам'яток цього періоду особливе місце належить текстам староукраїнської барокової драми, яка складається і починає активно функціонувати. Жанрова система староукраїнської драми аналізованого періоду постійно видозмінювалася, жанри схрещувалися, утворюючи нові за структурою і композицією форми, що було типовим виявом динамізму барокового стилю. Зазнавало змін і мовне тло текстів.

Міраклі, мораліте та містерії сповнені повчальним змістом, виховними настановами, містять застереження, заборони,

моралізаторство, схвалення, засудження, висміювання чи заперечення дій і вчинків тогочасної людини-християнина. Образами і сюжетами автори прагнули виховати особистість як «дитя Боже». Тому дослідження семантико-прагматичних особливостей видається нам особливо цінним. Успішна взаємодія між героями-акторами (суб'єкт мовлення) і слухачами-глядачами (адресат мовлення), широкий соціально-культурно-релігійний контекст – проблемне поле лінгвістичної прагматики. Фактично, міраклі, містерії та мораліте фіксують «прагматичне «минуле», яке стало постійною структурою, релевантною рисою конкретної мовної одиниці» [1, 34]. Інакше кажучи, у певному розумінні сучасна семантика – це значною мірою колишня прагматика.

Вивчення прагматичних настанов драматичних текстів і стилістичних прийомів, реалізованих у них, є ключем до розуміння тогочасного осягнення світу, до усвідомлення особливостей нового типу текстотворення, дискурсивної реалізації тропів і фігур, до реконструкції мисленневих процесів та їх мовленнєвої реалізації, що дозволяє розкрити специфіку розквіту староукраїнської літературної мови. Поетика драматургії, її жанрова і структурно-композиційна своєрідність, мовностилістичні та семантико-прагматичні особливості свідчать не лише про самобутність українського театру на тлі загальноєвропейського бароко, а й про тенденції розвитку української мови.

Дослідження «мовної особистості персонажа / персонажів» (термін уведений В.В. Корольовою) [3] барокової драми як інваріанта мовної особистості дозволяють відтворити мовну поведінку і мовне буття людей другої половини XVII ст. Адже моделюючи певну життєву ситуацію автор створює низку персонажів, які доповнюють один одного своєю комунікативною діяльністю. Виходячи з того, що «кожний фрагмент комунікативного процесу – як у реальному спілкуванні, так і в драматичному творі – є досвідом використання мови людьми у вербальній інтеракції» [4, 92], особливості мовлення персонажів у драматичному тексті відповідної доби розглядаємо як втілення теорії «трьох стилів» та співіснування типів староукраїнської літературної мови та трактуємо як рольові стереотипи. Наприклад, «низький стиль», «проста мова» і використання народної мовної стихії (просторіч, фольклорних афоризмів) захмелілими селянами під час сварки у міраклі «Олексій, чоловік божий»; «середній стиль» мовлення алегоричних персонажів

у містерії «Царство природи людської» у який вривається чиста народна фразеологія; прагнення «високого стилю» у мові Ісуса Христа, зокрема використання лексики церковнослов'янського походження.

«Мовні особистості персонажів» української драматургії другої половини XVII ст., а саме драм «Драма про Олексія чоловіка божого», «Царство природи людської» та «Слово о збуренні пекла» демонструють нову якість драматичного стилю цього часу – динамізм бароко. Причому «високе», «середнє» і «низове» бароко співіснують у мовній поведінці героїв. Правил «шкільної вченості» автори не дотримувалися, а вдавалися до змішування різних типів мови у певному жанрі, тому алегоричні персонажі виписані у бурлескно-травестійному плані й більше нагадують звичайних селян чи козацьку старшину. Персонажі, безперечно, презентують мовну особистість самого автора, який втілює художній задум через відтворення комунікативного процесу.

Детальніша увага до лінгвістичних параметрів староукраїнської драми (тогочасного драматургічного дискурсу, семантико-прагматичних особливостей текстів, мовної особистості персонажів) дозволить почасти реконструювати мовну свідомість українського суспільства другої половини XVII ст., уточнити аспекти становлення нової української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. №1. С.29–37.
2. Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. 421 с.
3. Корольова В.В. Мовна особистість персонажа сучасної української драми абсурду. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків, 2015. Вип. 73. С. 44–47.
4. Сахарова О.В. Персонажі сучасної української драматургії: лінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 352 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Драма про Олексія чоловіка божого. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo17.htm> (дата звернення: 5.11.2019).

Слово о збуренні пекла. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_25.htm (дата звернення: 5.11.2019).

Царство природи людської. URL: <http://litopys.org.ua/biletso/bilo16.htm> (дата звернення: 5.11.2019).

МЕТАМОВНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ

У сучасному суспільстві політична комунікація набуває вагомого значення, а політичний текст є одним із засобів зв'язку політиків з суспільством, тому для політичного лексикону характерна не лише інформаційна насиченість, логічність, а й емоційність, оціночність, призивність, що сприяють порозумінню і налагодженню ефективного діалогу між політичними ораторами та адресатом.

Саме тому невід'ємним елементом сучасних політичних промов є метамовний рефлексив. Політична промова з метамовними елементами є зрозумілішою, ближчою та переконливішою для електорату. Окрім цього, метамовні елементи у політичному тексті не лише відкрито пояснюють суб'єктивну оцінку мовця до певної ситуації, а й визначають його політичну позицію.

В епоху перемін, коли руйнується старе, а нове ще не визначене чітко, не стійке, саме метамовні елементи є тим допоміжним складником, який зводить нанівець різночитання певних політичних дискурсів. Тобто метамовні рефлексиви в політичному тексті допомагають усувати комунікативні непорозуміння та невизначеності.

Р.Якобсон у своїх працях метамову ілюструє передусім випадками недостатнього розуміння основного повідомлення, коли один із співрозмовників потребує уточнення, тлумачення сказаного [5, с.356]. Наприклад: *«Мені пропонували і Тимошенко, і Янукович і їхні люди. (Ну такий політичний продукт потрібний - Яценюк. Так гарно говорить, молодий, років 20 пропрацює в політиці. Треба було б його прикупити). Я відмовився», - зазначив він.* (ТСН, 22.12.2009). Отже, наведений приклад демонструє, що пояснення – метамовні конструкції (метамовні рефлексиви) – сприяють порозумінню і налагодженню ефективного діалогу між політичними ораторами та адресатом.

Е.Шейгал у своїх працях акцентує увагу на специфіці метамовних елементів політичного дискурсу та функціях такого типу метамовних висловлювань – зниження чи зняття інформаційної ентропії, що розуміється як «корекція повідомлення в сторону уточнення, наближення до істини», або до позиції адресанта [4].

Тобто наявність метамовного елемента у політичному тексті уможлиблює трансформацію початкового повідомлення в ту інформацію, яка не лише донесе ставлення автора до сказаного, але й сприятиме формуванню думки слухачів.

Тому очевидно, що, на відміну від художніх текстів, основна функція метамовного елемента у політичному тексті не лише прикрасити його, зробити більш влучним і зрозумілим, а й впливати на інтелект, почуття і волю адресата.

А здійснення цього можливе за умови розуміння людського мислення, вивчення ментальних процесів і осягнення індивідуального, групового (партійного, класового та ін.) і національної самосвідомості.

Ю.Лотман у своїй праці зазначав, що функція адекватного передавання значень виконується найточніше за умови співпадіння кодів мовця та слухача при максимальній однозначності текстів [2, с.3-20]. Тому основною ознакою метамовних елементів політичного тексту має бути «національний колорит», мовлення – мати «національне підґрунтя».

Отже, для повного розуміння актуального сенсу і асоціативного потенціалу метамовного елемента у політичному тексті необхідно враховувати не тільки найближчий контекст, а й текст в цілому, а також специфіку політичного дискурсу на відповідному етапі розвитку суспільства. Особливе значення мають ментальні утворення, властиві більшості носіїв певної культури. Такі стандартні утворення складають основу загальної понятійної системи, необхідної для забезпечення взаєморозуміння між відправником і одержувачем повідомлення.

Метамовний елемент у політичних текстах виконує функцію впливу на інтелект, почуття і волю адресата; коригування понять з метою створення певної думки та структуризації мислення людини в процесі політичної діяльності; виявлення соціальних, політичних, ціннісних орієнтацій адресанта, його світоглядну неоднорідність; формування оцінних смислів щодо промов суб'єктів політичного дискурсу, тобто позитивних, або негативних думок про ту чи іншу політичну ситуацію. Метамовні рефлексиви – невід'ємний елемент у сучасному політичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://codenlp.ru/books/lakoff.pdf>
2. Лотман Ю.М. Двойственная природа текста (связный текст как семантическое и коммуникативное образование). Текст и культура: общие и частные проблемы. – Москва: Наука, 1985. – С. 3-20.
3. Почепцов Г. Теория коммуникации [Электронный ресурс] / Г.Почепцов – Режим доступа. – http://yanko.lib.ru/books/betweenall/pochepcov-theory-of-com.htm#_Toc522038250
4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – Москва : Гнозис, 2004. – 326 с.
5. Jakobson R. Closing Statement: Linguistics and Poetics. Style in Language. – Cambridge, Mass.: MIT Press ; N. Y. – L. : Wiley, 1960. – P. 350 – 377, 356.

ГАВРИЛЮК Оксана Романівна

ІНТЕНСИФІКАТОРИ ДОПУСТОВОГО ЗНАЧЕННЯ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ІНТЕНСИВНОЇ ПРОТИСТАВНО-ДОПУСТОВОЇ СЕМАНТИКИ

У сучасній синтаксичній науці визнано функціювання складносурядних речень із протиставно-допустовими відношеннями. Основною умовою появи цих відношень є взаємодія сурядних частин, в одній із яких висловлене твердження або припущення з можливим наслідком, а в іншій це твердження або припущення спростовують, обмежують чи заперечують [4, с. 10]. Складносурядні конструкції інтенсивної протиставно-допустової семантики розглядають серед протиставних складносурядних речень, частини яких поєднані сполучниками *а, але, та* (зі значенням *але*) *зате, проте, однак, рідко і*.

У складносурядних реченнях відома тенденція до уточнення відтінку значення, звуження широти значень, що їх виражають сурядні сполучники, прагнення зробити вираження семантико-синтаксичних відношень спрямованішим, одностороннім, однолінійним і цим наблизити до характеру вираження семантико-синтаксичних відношень засобами підрядності. Цей процес здійснюється через поєднання сполучників зі сполучниковими частками і прислівниками, що уточнюють значення сполучників. У граматичній науці їх кваліфікують як "другорядні сполучні елементи", "конкретизатори" [1].

У складносурядних реченнях сучасної української літературної мови функціонують такі слова, які є елементами лексичного наповнення складного речення і виражають відношення між його компонентами спеціалізовано і точніше, ніж сурядні сполучники, відіграють допоміжну роль у структурній організації речення. Це частки *таки, все-таки (все ж таки), все ж, стійкі сполучення слів все одно, водночас*, напр.: *Кожного понеділка і кожної п'ятниці під тюремну браму приходили мати або сестра і приносили ті ославлені «передачі». Приходили, просили побачення, їм відмовляли, але вони **все-таки** вперто і довго чекали, безнадійно надіючись* (У. Самчук).

Слова, що беруть участь в організації складносурядних речень, розміщені в їх предикативних частинах і виражають протиставно-допустове значення (*таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, водночас*) А. П. Загнітко називає синтаксично спеціалізованими словами [2, с. 152], І. М. Кручиніна – інтенсифікаторами допустового значення [3, с. 92]; термін “експлікатор” використовує Є. М. Ширяєв для кваліфікації безсполучникових складних речень з такими словами [5, с. 204]. Ці специфічні лексико-граматичні конструкції деталізують семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, а саме – протиставно-допустові, і не виконують функцію сполучних засобів, тому не можуть бути кваліфіковані як сполучники чи сполучні слова. Основна функція аналізованих слів, що в складносурядних реченнях з протиставно-допустовими відношеннями розміщені після сполучників сурядності, полягає в наголошенні на допустовому значенні, а не в поєднанні предикативних частин. Отже, видається правомірним визнавати слова *таки, все-таки (все ж таки), все ж, все одно, в той же час* тощо інтенсифікаторами допустового значення.

Функціонування часток *все, таки, все-таки (все ж таки), все ж, сполучення все одно* зі сполучниками сурядності можливе лише за умови вираження протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного речення, напр.: *Десятина є завжди десятина. Вона готова з останнього пнутися, а **все-таки** десятинка буде* (У. Самчук). ...*Звук із горла не вилітав, і щелепи рухалися, як дерев'яні, але він **все одно** продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго* (Г. Тютюнник).

Інтенсифікатори допустового значення поєднуються не тільки зі сполучниками *а, але та, а й* зі сполучником *і*. Напр.: *Так багато запитань, так багато проблем, **і все ж** автор вирішив замахнутися*

на ще значніше (П. Загребельний). В бою Самуїла прикривали з усіх боків, і все ж якийсь ромей вихитрився й ударив царя з-за спини по шолому, розкривавив йому вухо, забив намороки (П. Загребельний).

Отже, водночас зі складносурядними реченнями, предикативні частини яких поєднані сполучниками сурядності та між частинами яких кваліфіковано протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення, поширені складносурядні речення, що виражають зазначені відношення поєднанням сполучника сурядності та інтенсифікатора допустового значення. Вони займають особливе місце в системі складносурядних речень з протиставно-допустовими семантико-синтаксичними відношеннями.

Функціонування лексичних елементів як засобів вираження семантико-синтаксичних відношень між компонентами складносурядних речень зумовлене передусім характером сполучників сурядності, а саме: чим ослабленіше значення сполучника, тим більшою є необхідність у додаткових засобах, що допомагають оформити складне речення як структурно-семантичну одиницю і відобразити в ньому певні семантико-синтаксичні відношення, зокрема протиставно-допустові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошاپкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва, 1977. 48 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк, 2001. 662 с.
3. Кручинина И. Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке. Москва, 1988. 209 с.
4. Ткачук Т. П. Функціонально-семантична категорія допустовості в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 20 с.
5. Ширяев Е. Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. Москва, 1986. 223 с.

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ БІЛІНГВІЗМ У СФЕРІ ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛІ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Питання функціонування української мови у сфері інтернет-торгівлі сьогодні є дуже актуальним, адже з кожним роком обсяг торгівлі через всесвітню мережу в Україні непинно зростає, інтернет-продажі в Україні охоплюють все ширше коло споживачів, значну кількість українців залучено до цієї сфери як фахівців з різних видів діяльності. Величезну роль у забезпечення цих процесів відіграє мова, проте, як засвідчує низка досліджень, у сфері інтернет-торгівлі державна мова поступається російській мові, саме російською мовою створено більшість сайтів інтернет-магазинів, нею здебільшого спілкуються зі споживачами оператори колцентрів, російськомовні інформаційні повідомлення від інтернет-магазинів отримує більшість українців. Така мовна ситуація в сфері інтернет-торгівлі зумовлена низкою чинників. Проаналізувати чинники мовної ситуації та перспективи її розвитку ми ставили за мету нашого дослідження.

Сучасну мовну ситуацію у сфері електронної торгівлі, зокрема домінування російської мови, можемо пояснити дією низки соціально-економічних та психологічних чинників:

1. Побутування стереотипу про російську мову як мову бізнесу в Україні. Коли іноземне підприємство відкриває своє представництво в Україні, найчастіше перекладають інформацію про товар російською, не бажають витратити додаткові кошти на український переклад, вважаючи, що для країн пострадянського простору російської мови достатньо, наприклад, інтернет-магазин Lamoda, заснований німецькими підприємцями в Росії, сьогодні займається інтернет-продажами також на території Білорусі, Казахстану й України. І сайт для всіх країн лише російською мовою.

2. Існування у свідомості багатьох українців стереотипу про тотальну російськомовність населення України (на форумі читаємо: *«Большинство граждан Украины говорит именно на русском языке, так с чего бы большинству русскоговорящих писать на укр мове?»*), у сфері інтернет-торгівлі він трансформується в уявлення про виняткову російськомовність сфери онлайн-торгівлі, інтернет-користувачі, які купують чи продають товар через інтернет, часто вважають, що

українськомовних сайтів не існує або ж, якщо вони є, то ніхто їх не відвідує: «э...а что бывают магазины на украинском языке?:) и их кто-то посещает?». «Я из западной Украины и говорю по-украински, но товар всегда ищу на русском. Торговлю в соцсетях на украинском веду, но интернет-магазин на русском. Думаю продажи были бы существенно меньше, если бы сайт был на украинском. Единицы пишут в поисковике 'придбати пательню' и т.д.».

3. На заваді розвитку українськомовної електронної комерції також стоїть інертність мислення багатьох українців, які цілком спокійно купують товар на російськомовних сайтах, не вбачаючи проблеми у відсутності інформації рідною мовою, або навіть за наявності українськомовної версії лінуються перемикати кнопку вибору мови на українську (найчастіше стартовою версією сайтів є саме російська), не усвідомлюючи, що така мовна поведінка гальмує розвиток українськомовної інтернет-торгівлі. Багато українців, бачачи, що майже всі сайти інтернет-магазинів російською й намагаючись знайти потрібний товар, вводять запити російською мовою. Своєю чергою, фахівці з просування сайтів збирають цю статистику і вважають, що оскільки запити російською, то українська на сайтах інтернет-магазинів зовсім не потрібна, адже підтримання одномовного сайту дешевше за підтримання двомовного.

Проте основним чинником формування деформованої мовної ситуації у сфері інтернет-торгівлі є тривала відсутність законодавчого регулювання порядку вживання мов у цій сфері. Саме через незахищеність державної мови, через відсутність чіткого закріплення в законодавстві вимоги про обов'язковість українськомовної версії сайту інтернет-магазину, обслуговування українською мовою у досліджуваній сфері запанувала комунікативно сильніша російська мова.

Безперечно позитивним кроком є ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який містить положення, що регулюють вживання мов у сфері інтернет-торгівлі: «версія інтернет-представництва державною мовою повинна мати не менше за обсягом та змістом інформації, ніж іншомовні версії, та завантажуватись за замовчуванням для користувачів в Україні» (Стаття 27), «підприємства... здійснюють обслуговування та надають інформацію про товари (послуги), у тому числі через інтернет-магазини та інтернет-каталоги, державною

мовою» (Стаття 30). Ці норми починають діяти через 18 місяців з дати ухвалення Закону.

Проте вже сьогодні спостерігаємо позитивну тенденцію вживання української мови. Ми проаналізували 30 найпопулярніших українських інтернет-магазинів (список укладено за матеріалами вебстудії «My master»), у 22 з них є українськомовна версія, 8 інтернет-магазинів розміщують на своєму сайті інформацію лише російською мовою. Якщо порівняти ці результати з даними 2016 року сайту retailers.ua: з 24 найвідвідуваніших українських інтернет-магазинів лише 5 мали українську версію, то помічаємо зростання їхньої кількості. Варто зазначити, що такі зміни відбулися завдяки активній громадянській позиції українців, які вимагали додавання державної мови на сайти інтернет-магазинів. Законодавчо закріплена вимога наявності української мови на сайтах та під час обслуговування споживачів дає змогу зміцнити позиції державної мови в досліджуваній сфері. Вже сьогодні компанії, які займаються створенням та просуванням сайтів, у т.ч. й інтернет-магазинів, інформують своїх читачів про зміни в законодавстві та пояснюють, яким чином можливо зреалізувати на практиці вимоги закону. Тобто зміни в мовній практиці сфери інтернет-торгівлі поволі відбуваються, визначальну роль у цих змінах відіграють держава та її громадяни.

ГРИЦЕНКО Світлана Павлівна

ЛЕКСИКОН УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.: СТАТИКА І ДИНАМІКА

Переломним етапом в історії України стало XVI–XVII ст., назване О. Зілинським „великим духовним потрясінням, яке було початком зовсім нової лінії культурного й політичного розвитку. Це переміна основ побуту, світогляду, суспільної організації” [1, с. 277], це, на думку Л. Полюги, був „особливий час в історії українського народу, пов’язаний із певними здобутками у боротьбі за власну державність, час, коли Україна заявила про свій величезний духовний та інтелектуальний потенціал” [3, с. 125]. XVI–XVII ст. асоціюється з відродженням та новітнім поворотом до ідеалів західного зразка; „розвиток культури не може не відбитися на розвитку мови в цілому, але, в першу чергу він знаходить своє яскраве відображення в її

словниковому складі” [2, с. 83], що і демонструють українські писемні пам’ятки XVI–XVII ст.

Актуальність дослідження зумовлена потребою пізнання еволюції лексики XVI–XVII ст., що дозволить у майбутньому зіставити різночасові етапи розвитку мови за окресленими параметрами (причини, форми, інтенсивність, час мовних змін та ін.) та створити вичерпний лексичний портрет української мови.

Дослідження лексики української мови XVI–XVII ст. як системного динамічно-статичного феномена із застосуванням розробленої *матриці опису* сприятиме глибшому пізнанню тенденцій розвитку української мови на різних хронологічних зрізах.

Мова – симбіозсталого й змінного, статичної й динаміки – оприявнюється в просторі й часі, реалізується в хронологічній тяглоті – від давніших форм її існування до сучасних. Специфічно відтворюючи навколишній світ, мова постійно зазнає внутрішніх структурних змін. Рушійні соціальні фактори, історичні події, діяльність окремих значущих чи просто відомих особистостей стимулюють і скеровують (безпосередньо чи опосередковано) напрямки мовногорозвитку. Найбільше на зміни лексики і семантики впливає динаміка життя суспільства, його матеріальної та виробничої сфер, культурних доміант. Зауважимо, що інтенсивність змін у різні часові проміжки неоднакова, що зумовлено дією доміантних чинників, притаманних для відповідного хронологічного зрізу. Виникнення нового чи зникнення наявного в мові структурного елемента є не лише кількісною зміною, а передумовою постання нових зв’язків, відношень, залежностей. В історичній ретроспективі мова становить динамічну систему з притаманними їй змінністю під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, водночас – зі збереженням основних функцій та відносною загальною стабільністю структури.

Потужним чинником динаміки української мови окресленого часового зрізу стали широкі контакти українців з іншими народами, які корелювали з міжмовною взаємодією і зумовили зміну складу та функцій її структурних елементів. Промовистими для дослідження історії мови є не лише наслідки взаємодії, а й особливості її протікання. Іншомовна експансія української мови XVI–XVII ст. була зумовлена складною політичною, релігійною, культурною ситуацією в Україні, а поширені на її теренах мови (українська, церковнослов’янська, грецька, латинська, вірменська, турецька, кипчацько-татарська, польська, чеська, німецька, угорська, італійська,

французька) маніфестували змагання різних ідеологій та політико-економічних систем, що вербалізувалося у мові українських писемних пам'яток окресленого часу.

Комбінаторика різних форм зміни лексики є багатоплановою, внаслідок чого постали різні *типи змін*, неоднакові за кількістю нових лексем. Однією з форм розвитку лексики досліджуваного періоду було *формування нових значень* як питомих, так і запозичених лексем внаслідок *метонімії, семантичної атракції; генералізація та спеціалізація значення; використання запозичень у складі сталих словосполук, клішованих виразів, термінологічних сполук*, які є типовими для пам'яток офіційно-ділового стилю юридичного жанру та жанру урядового управління, однак рідше фіксуються пам'ятками інших стилів. Більшість таких утворень сформовані з елементів питомої та іншомовної генези; спорадично засвідчені сполуки лексем, до складу яких входять лише запозичення. Розбудова різних тематичних і лексико-семантичних груп унаслідок *полісемантизації, міжстильової транслокації запозичень* сприяла динаміці українського лексики XVI–XVII ст. Важливим доказом цього процесу стало використання і семантичних еквівалентів як серед запозичень, так і серед питомих та запозичених лексем; при цьому не спостережено не лише семантичної, а й стильової диференціації запозичених і питомих лексем, що засвідчує високий ступінь інтенсивності процесу. Активізація *формування абстрактної лексики* засвідчила інтелектуалізацію носіїв мови окресленого часового проміжку. Поширення виразно конотованих, оцінних елементів сприяло розбудові лексики української мови XVI–XVII ст.; іноді пам'ятки фіксують випадки формування нового конотативного значення запозичення у мові-реципієнті на базі вже відомих у мові-джерелі.

Еволюція мови оприявнюється не лише у змінності, а й у сталості, оскільки спокій – це окремий прояв динаміки за умови мінімальних змін. Ця тенденція динаміки лексики простежується в українській мові XVI–XVII ст., яка успадкувала значну частину лексики XI–XV ст. без змін чи з мінімальними змінами. Зіставлення лексики різних хронологічних зрізів – до XV ст. і XVI–XVII ст. – засвідчило, що низка лексем, словоформ, значень, відтворених пам'ятками раніше, у пізніших пам'ятках відсутні, що уможливило припущення про їх деактуалізацію в мовленні, функційну редукцію. За особливостями протікання та наслідками це явище не є

однорідним: окреслюються зниклі лексеми, полісемантичні лексеми із втраченим значенням, запозичення із втраченою формою або ж заступлені семантично тотожним дериватом.

Пам'ятки XVI–XVII ст. демонструють значне розширення лексики української мови шляхом переймання іншомовних номінативних одиниць, існування яких у попередній період не було підтверджене джерелами. Насичення ідеографічних сфер запозиченнями залежало від: стану розвитку відповідних ТГЛ і ЛСГ; актуальності сфери номінування; наявності питомих та іншомовних семантичних дублетів; стилю і жанру пам'ятки. Розвиток лексики окреслює соціокультурні доміанти для українців – ‘навчання’, ‘пізнання’, ‘виробнича діяльність’ тощо. Константами концептосфери для українського соціуму XVI–XVII ст. (як і попередніх періодів) залишалися ‘довкілля’ (‘жива і нежива природа’), ‘людина: зовнішня характеристика; розумова діяльність і емоційні стани’. Насичення одних ТГЛ новими елементами і незмінність чи редукція інших ТГЛ віддзеркалюють архітектуру концептосфери відповідного часу, її динаміку. На підставі лексики обстежених українськомовних пам'яток XVI–XVII ст. до ядра концептосфери належать: ‘оборона держави / власних володінь, війна’, ‘віра / релігія’, ‘справедливість / право’.

Тексти українських пам'яток XVI–XVII ст. засвідчили, що чимало запозичень адаптувалися в мові-реципієнті, втратили ізольованість, набули нових зв'язків, зокрема шляхом семантичної та / чи формальної деривації; особливо виразно проступає цей процес у творенні нового формально-семантичного комплексу з вершиною – запозиченою лексемою. Динаміка формальної структури лексики, як правило, пов'язана зі зміною значення вихідної лексеми; лише зрідка непохідна лексема і дериват від неї засвідчують семантичну тотожність.

Формальна деривація усталює мотиваційні й словотворчі моделі, окреслює продуктивні з них для відповідного періоду розвитку мови. Урахування міжмовної взаємодії як важливого чинника динаміки української мови актуалізує увагу до поділу дериватів на монологіальні та гібридні. Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують наявність негібридних (монологіальних) і гібридних дериватів. Використання ресурсів української мови у формальній чи формально-семантичній деривації переконує в її потужності як джерела розвитку лексики.

Аналіз дериватів іншомовної генези, історія їх появи в українській мові XVI–XVII ст., а також вивчення функціонування відповідних запозичень у мові, яка є джерелом їх виникнення, та в (можливих) мовах-посередницях дозволяють окремо для кожного випадку гіпотетично оцінювати їх або як такі, що утворені в мові-джерелі, або ж як такі, що постали внаслідок словотворення в мові-посередниці чи в мові-реципієнті; при цьому складність остаточних оцінок генези дериватів пов'язана з наявністю спільних для різних мов, що взаємодіють, афіксів та моделей словотворення.

Маркером розвитку лексику української мови XVI–XVII ст. є велика кількість складних, переважно двоосновних, похідних утворень різних граматичних класів (іменники, прикметники, прислівники), що об'єднують у своїй структурі елементи питомі і запозичені, що дало підстави віднести словоскладання і основокладання до активного типу словотворення зазначеного періоду як одного з визначальних джерел розвитку лексику.

Дослідження динаміки лексичної системи визначеного періоду неможливе без пізнання історії кожного запозиченого слова, що передбачає окреслення його часових параметрів: з'ясування функціонування у мові-джерелі, у мовах-посередницях, встановлення часу появи у мові-реципієнті, а також вивчення особливостей функціонування, адаптації, зокрема входження в словотворчі та семантичні відношення з іншими елементами.

Пам'ятки різного часу відтворюють неперервність історичного існування багатьох лексем; у функціонуванні окремих запозичень простежено часові лакуни, які не є свідченням цілковитого зникнення лексеми в мові-реципієнті у відповідний період, оскільки слову притаманне функційне, стильове переміщення, а відтак – використання в тих стильових сегментах, які не відбиті писемними пам'ятками XVI–XVII ст. Для низки лексем запропоновано релятивні хронологічні характеристики (зазначення часового проміжку від одного року до іншого або відповідне століття). Визначення часу появи лексеми в опорі на історію позначуваної реальності сприяло окресленню запозичень, які номінують поняття матеріальної культури, історія виникнення яких чітко встановлена, або визначено час, раніше якого ці запозичення не могли постати в мові-реципієнті. Урахування широкої позамовної інформації, контексту епохи для визначення часу лексичних запозичень в українську мову засвідчує,

що *історія реалій та історія їхніх назв нерозривні*, тому для пізнання фактів мови мають значний пояснювальний потенціал.

Визначення часу, від якого функціонує в українській мові запозичений мовний знак, сприяє уточненню джерела запозичення, зокрема за наявних у науці альтернативних пояснень. У таких випадках важливу роль відіграє інформація про особливості побутування аналізованих лексем у потенційних мовах-посередницях. Нерідко лексема демонструє мінімальну відмінність у часі її першої фіксації писемними пам'ятками у мовах-посередницях; за таких умов важливими лишаються формальні показники (характер дериваційних гнізд у потенційних мовах-посередницях та характер дериватів в українській мові як реципієнті).

Хронологізація запозичень залишається важливим засобом досягнення вичерпної й об'єктивної характеристики динаміки номінативних одиниць у часі, а також пов'язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури.

Аналіз лексики українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. переконує в тому, що розбудова лексикону відбувається різними шляхами; їх характеристики не відповідають загальним моделям, оскільки навіть у межах окресленого напряму постання нових слів засвідчено прояви різноманітних факторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зілинський О. Духовна генеза першого українського відродження. // Європейське Відродження та українська культура XIV–XVIII ст./ АН України, Ін-т літ. ім. Т.Шевченка; відп. ред. О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 276–300.
2. Кремльова О. І. До питання про особливості функціонування мовних одиниць з національно-культурним компонентом у художньому тексті. /О. І. Кремльова // Лінгвістичні дослідження. – 1992. – Вип. 2. –С. 83–86.
3. Полюга Л. М. Українська мова XVI–XVIII ст. у загальноєвропейському колі. /Л. М. Полюга // Система і структура східнослов'янських мов: міжкаф. зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; відп. ред. Н. В. Артикуца. – Київ, 1999. – С.125–129.

КОНЦЕПТ ‘СЕРЦЕ’ В МОВНІЙ КАРТИНІ СЛОВ’ЯН (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Когнітивна лінгвістика – особливий напрям мовознавчої науки, одним із об’єктів дослідження якого є концепт. Це поняття в будь-якій культурі є специфічним виразником національного характеру й тих особливостей сприйняття реального світу, що є властивими для певного етносу.

Об’єктом нашої розвідки є концепт «серце» – одне із ключових понять у слов’янській культурі й ментальності, яке певною мірою визначає буття, формує уявлення людей про життєвий шлях, відповідає за чуттєву сферу, репрезентує кордоцентричний світогляд і віддзеркалює внутрішній світ.

Мета пропонованого дослідження – з’ясувати загальні уявлення слов’ян про СЕРЦЕ як один із ключових концептів внутрішнього світу людини на матеріалі фразеології української та польської мов.

Серце, за уявленнями слов’ян, – це орган, який локалізований у грудях, у ньому зосереджується душевний і фізичний біль, це орган передчуття та інтуїції, містить життєдайну силу і є виразником різних почуттів, насамперед, кохання.

Сутнісні ознаки концепту репрезентовані через когнітивні метафори, які лежать в основі образності сталих словосполучень.

Як засвідчив аналізований матеріал, концепт «серце» у східних і західних слов’ян має дуже багато спільних (однакових) концептуальних ознак. Різниця передусім проявляється в когнітивних метафорах, які віддзеркалюють особливий тип мислення, історію та менталітет народу.

ДЕЛЬ ГАУДІО Сальваторе

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО МОВНУ СИТУАЦІЮ В ЧЕРНІГОВІ

Досліджуючи мовну (та, зокрема, діалектну) ситуацію у північно-західних районах Чернігівської області, ми вирішили звернути увагу й на ситуацію в самому Чернігові. Стало очевидним,

що для більш системного вивчення мовної ситуації цієї зони необхідно також брати до уваги стан справ у самому обласному центрі. З'ясувалося, що соціолінгвістичні дослідження, присвячені самому місту Чернігову, досі нечисленні в науковій літературі.

На перший погляд, мовна ситуація в Чернігівській області, як і в Чернігові зокрема, нагадує більшою мірою загальну ситуацію центральної та північної України¹. Водночас загальновідомо, що існує певна відмінність у мовному розподілі та частотності використання (продуктивності вжитку) української мови між південною і північною частинами Чернігівської області. Це зумовлено насамперед географічним розташуванням цього регіону між Київською областю (південна частина) і державними кордонами з Білоруссю та Російською Федерацією на півночі, де російська мова досі панує в ролі *lingua franca* 'східнословянських' народів.

Українська та російська мови конкурують між собою як у північній частині Чернігівської області, так і в самому Чернігові. Вони асиметрично поділяють основні комунікативні сфери (освіта, торгівля, домашнє середовище тощо). Тому можна погодитися з твердженням, що «білінгвізм тут асиметричний з чітко вираженою поширеністю російської мови» (Зіневич Л., Демченко В. 2005). На роль поширенішого варіанта потенційно претендують обидві мови.

Домінування української або російської мов залежить від сфер застосування і низки інших параметрів: вік, освіта, культурне середовище, етнічне походження, ситуативний контекст тощо. З іншого боку, українсько-російське змішане мовлення («суржик») обмежується здебільшого повсякденним, неформальним ужитком. Цей так званий третій мовний код України (який має переважно усний характер з притаманими йому несуттєвими місцевими відмінностями, насамперед на фонетичному рівні) репрезентує нижчий або стигматизований варіант. Теоретичні положення про білінгвізм з ознаками триглосії, що є характерними для багатьох регіонів України, уже були предметом дискусій (пор. Del Gaudio 2010: 258-264; Hentschel & Taranenko 2015: 248).

¹Хоч у деяких дослідженнях Чернігівську область відносять до центральної України, нам видається доречнішим розмежовувати північно-східні регіони, зокрема такі, як Чернігівська та Сумська, від центральних, бо вони репрезентують власну історико-культурну і насамперед мовну (діалектну) картину.

Однак принаймні при поверховому аналізі в Чернігові не спостерігається явного мовного конфлікту в щоденному співіснуванні української та російської мов разом з «третім кодом».

Якщо розглянемо деякі додаткові параметри, якими часто нехтують у загальних соціолінгвістичних опитуваннях, то виявиться, що градація варіативності в Чернігові, як і в інших районних центрах цієї області, може бути навіть багатограннішою, ніж здається. Відповідно до діафазичного виміру (пор. *diaphasic dimension*) різноманітність у виборі мовних кодів та їх варіантів залежно від комунікативних ситуацій доволі широка. Шкала вибору варіює від адаптованих форм місцевих діалектів і змішаного мовлення до регіональних варіантів української та російської мов, які співіснують із їхніми стандартними (літературними) варіантами (пор. Del Gaudio 2018: 83-84).

Відомо, що українську мову визнає першою (рідною) і основною мовою спілкування переважна більшість населення центральних та південних районів Чернігівської області. Проте російська мова залишається першою мовою спілкування істотної частини етнічних українців та етнічних росіян у північних районах, а також й у Чернігові.

Попри суттєве зменшення застосування російської мови в різних комунікативних сферах, що є типовим для останніх років, російська мова все-таки переважає в Чернігові. Навіть без нових кількісних даних є очевидним, що Чернігів залишається одним із найбільш русифікованих міст північної України, хоч рівень його русифікації незрівнянно менший, ніж таких російськомовних анклавів, як, наприклад, Харків. Крім того, як доведено в деяких попередніх дослідженнях, рівень володіння російською мовою є дуже високим у цьому місті (Besters-Dilger 2014: 76).

Твердження авторів «Мовної ситуації Чернігова» про те, що активне використання української мови в Чернігові може бути дискримінаційним фактором і викликати атмосферу *«принизливо-зверхнього ставлення до україномовця як до “селяка” або “націоналіста”»* (пор. Зіневич Л., Демченко В. 2005), є, через брак нових показових відомостей, надмірним. Натомість відносно недавні особисті спостереження автора (жовтень 2018) свідчать про те, що в центрі міста вживання стандартної (літературної) української мови не обов'язково асоціюється з негативними конотаціями. Тим більше, українська мова, на відміну від минулого десятиріччя, вживається

доволі часто навіть у деяких сферах послуг, наприклад, у гастрономії або у великих мережах швидкого харчування, таких як Мак-Дональдс. Її використання може також потрактовуватися як *bon ton* освіченої людини.

Можна також підтвердити тенденцію до зростання престижу української мови передусім серед молоді. За результатами попереднього опитування 69% респондентів вважали більш престижною російську мову. Натомість молодь, особливо студенти, «віддали перевагу українській; 74% респондентів оцінили престижність української мови на “4” і “5” за п'ятибальною системою» (Зіневич Л., Демченко В. 2005).

Вагомі зміни спостерігаються також у сучасному мовному ландшафті Чернігова (див. Del Gaudio 2018b). Це є безумовним наслідком динамічного процесу «декомунізації». Всі вивіски, що вказують на місця історико-культурної спадщини, музеї та церкви, написані українською мовою. Вулиці здебільшого названі на честь видатних українських історичних постатей.

Згадані вище аспекти будуть об'єктом нашої подальшої дискусії.

ЛІТЕРАТУРА

Бестерс-Дільгер, Ю. 2014. Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі всеукраїнського опитування 2013 року), *Мова і суспільство / Language and Society*, Вип. 5, 70-78.

Зіневич, Л. / Демченко, В. 2005. Мовна ситуація Чернігова (за результатами соціолінгвістичного дослідження), *Українознавство*, № 3, 155-157. URL: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=75> (06.11.2019).

Del Gaudio, S. 2010. *On the Nature of Suržyk: a Double Perspective*. Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 75. München – Berlin – Wien.

Del Gaudio, S. 2018a. Between three languages, dialects and forms of mixed speech: language and dialect contacts in Ukrainian-Belarusian transitional area, in: Salmon, Laura / Ziffer, Giorgio / Ferro, Maria G. (ed.). *Contributi italiani al XVI Congresso Internazionale degli Slavisti (Belgrado, 20-27 agosto 2018)*, Firenze: Firenze University Press, 79-93.

Del Gaudio, S. 2018b. Recent changes in the linguistic landscape of Černihiv, *Слов'янський світ*, № 17, 83-94.

Del Gaudio, S. 2019. An Outline of the Language Situation in Černihiv (Ukraine). *Wiener Slawistischer Almanach*, Band 83, 163-182.

Hentschel, G. / Taranenko, O. 2015. Die Sprachenlandschaft der zentralen Ukraine: Ukrainisch, Russisch, Suržyk, *Die Welt der Slaven* LX, 248-275.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Фразеологію називають “душею народу” або “дзеркалом душі народу”. Бо як “душа” народу є не пізнаною досі сутністю, так і фразеологія залишає перед науковцями численні невирішені проблеми, які беруть початок ще з етапу її становлення. Відкритим до сьогодні є питання про роль метафори у творенні фразеологічних одиниць, зокрема на позначення внутрішнього світу людини. Найчіткішу зміну основних етапів у розвитку історії словосполучення – від вільного до нерозкладного – показав Б. О. Ларін у тричленній схемі: звичайні словосполучення (змінні, “вільні”) – стійкі метафоричні словосполучення (“фразеологічні єдності”, “стереотипні речення”) – ідіоми (“фразеологічні зрощення”, “нерозкладні речення”). Ступінь мотивації словосполучень поступово зменшується. Фразеотворення звичайно відбувається за певними зразками, схемами, моделями за участю найрізноманітніших структурно-семантичних, образно-семантичних та стилістичних засобів. Одним із факторів формування фразеологізмів, а також чинником, що впливає на фразеологічний склад літературної мови чи діалектів, є метафоризація, яка визначається як один із найважливіших засобів збереження і вираження загальних і специфічних соціокультурних стереотипів. Механізм метафори дозволяє з її допомогою створювати нові мовні значення, внаслідок чого метафора із фігури мовлення перетворюється у мовний знак, який призводить до втрати словом або словосполученням попередньої референції і набуттю нової [4, 79]. Метафора, на думку О. О. Потебні, є перенесенням стороннього слова: а) від роду до виду; б) від виду до роду; в) від виду до виду; г) за відповідністю (подібністю): випадки а) і б) – синекдоха, в) – метонімія, г) – метафора у вузькому розумінні [1, 130]. Метафора, конкретизує О. О. Тараненко, – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності останніх при відображенні в свідомості мовця [2, 108] і змушує нас бачити один об’єкт крізь призму іншого. Як зауважує В. Д. Ужченко, метафора,

що найчастіше вживає ознаки однієї концептосфери на позначення іншої (Г. Лакоф, М. Джонсон), як намагання визначити невідоме через відоме (К. Бюлер), використати живі та найяскравіші уявлення (Г. Пауль) становить потужне комунікативне та концептуальне знаряддя (С. Глюксберг) [3, 164].

Мова, наголошує В. Д. Ужченко, функціонує не “для себе” чи “в особі”, вона служить для освоєння екстралінгвальної дійсності, передачі складних людських стосунків, емоцій, почуттів, для відображення в свідомості самих мовців [3, 167]. Фразеологічні метафори є виявом антропоцентризму як реалізації зв’язку структури мови з мовцем, перенесення рис людини на навколишню дійсність.

Шляхом суцільного вибирання із фразеологічних словників української мови були виділені фразеологічні одиниці, які можна згрупувати за такими видами перенесення мовно-фразеологічної форми:

1) перенесення з предмета на особу: *безодня премудрості, макітра розуму, десята спиця в колесі, сива борода, синя панчоха, сіра свита, довбня неотесана, туман вісімнадцятий, тютя з полив’яним носом, сорочин хвіст, нашого поля ягода, з одного поля ягоди, п’ята колона*. Не вдаючись у семантику кожного виразу, загалом можна сказати, що окремі з вибраних фразеологізмів позначають особливості характеру або поведінки людини (*тютя з полив’яним носом, сорочин хвіст, довбня неотесана*), її ментальні характеристики (*безодня премудрості, макітра розуму, туман вісімнадцятий*), вік (*сива борода*), соціальний стан, місце у суспільстві (*сіра свита, десята спиця в колесі, п’ята колона*), спільноту людей (*нашого поля ягода, з одного поля ягоди*);

2) перенесення з істоти на особу: *біла ворона, Буриданів осел, Валаамова ослиця, ворона у павиному пір’ї, жовтороте пташеня, морський вовк, премудрий пічкур, вовком дивитися, глуха тетеря, заяча душа, заблукана вівця, вовк в овечій шкурі, козел відпущення, битий собака, божє теля*). Фразеологізми цієї групи можна охарактеризувати за такими критеріями: вікові характеристики людини (*жовтороте пташеня*), фізичний стан (*глуха тетеря*), особливості характеру (*Буриданів осел, Валаамова ослиця, заяча душа, морський вовк, божє теля*), суспільні характеристики (*біла ворона*), поведінку, звички людини, характер її життя (*ворона у павиному пір’ї, премудрий пічкур, заблукана вівця, битий собака*), ставлення до людей (*козел відпущення, вовком дивитися*). Важливо

вказати, що фразеологічні одиниці цих двох груп характеризують усе різноманіття життя людини, особливості її внутрішнього світу.

Отже, багата на фразеологічну метафору сфера людських стосунків є яскравою ілюстрацією антропоцентричності фразеологічної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня О. О. Естетика і поетика слова: монографія. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
2. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы): монографія. Киев: Наук. думка, 1989. 256 с.
3. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.
4. Черданцева Т. З. Метафора и символ во фразеологических единицах. *Метафора в языке и тексте* / под ред. Т. З. Черданцевой. Москва: Наука, 1988. С. 78-92.

ДОЦЕНКО Олена Леонідівна

ПРАГМАТИЧНА ПРЕСУПОЗИЦІЯ В СУДОВОМУ ДИСКУРСІ

Під пресупозиціями лінгвісти здебільшого розуміють умови, необхідні для успішної комунікації, – прагматичні пресупозиції. Наприклад, Ч. Філлмор пише: «Під пресупозиційним аспектом ситуації вербальної комунікації я маю на увазі ті умови, які повинні бути задоволені, перш ніж вживається речення» [3, 120]. Подібний погляд має Н.Д. Арутюнова, розглядаючи прагматичні (або ситуативні) пресупозиції як такі «передумови та попередні умови, які, не входячи до мовного значення висловлювання, створюють підґрунтя для його вживання і дозволяють досягти комунікативної мети» [1, 89]. Такими умовами є, наприклад, те, що учасники комунікації розуміють один одного, знають мову, не жартують тощо. Е. Кінан як прагматичні пресупозиції розглядає статус, вид відносин, стать, вік, стосунки осіб, що беруть участь у комунікації; місцезнаходження учасників мовного акту і самих предметів, що згадуються в реченні; час тощо. Він пише: «Пресупозиції – це умови, яким повинен відповідати світ для того, щоб висловлювання могло бути сприйняте в його прямому значенні» [2, 49]. Таке потрактування

прагматичної пресупозиції дозволяє відрізнити її від спільного когнітивного фонду мовців (фонових знань), які є інформацією, наявною у свідомості комунікантів, однак не пов'язаною безпосередньо з відповідною судовою справою. Прагматична пресупозиція розглядається нами як уявлення про спільний когнітивний фонд учасників судового дискурсу, що стосується судової справи і є необхідним для адекватної інтерпретації висловлювань. Наприклад, у промові адвоката Теофіла Окуневського, виголошеній на захист М. Січинського, згадується аналогічна справа, яка відбулася в Російській Імперії: *«Коли в подібнім випадку в 1878 р. російська учителька Вера Засуліч пірвала ся на петербургського Генерала Трепова за те, що він невинних послав на Сибір і велів їх в додатку сікти різками, судді присяжні, в більшій частині державні урядники, на поставлене їм питанні, чи винна Віра Засуліч наміреного убийства, відповіли одногласно: «Ні, бо се загальне обурене вистрілило з револьвера. Ми всі тут винні!».* Се був людський суд, про який навіть віденська урядова преса висловила ся, що таким рішенням не порушено, ані закону ані держави, а висловлено ним лиш етичну правду та протест проти надужиття і знуцання репрезентантів влади». Така інформація, яку ми визначаємо як фонові знання, не стосується безпосередньо суті справи М. Січинського, і оскільки ні на початку ХХ ст. в Австро-Угорщині (коли було виголошено цю промову), ні зараз в Україні не діє принцип аналогії права, не може братися до уваги судом під час ухвалення рішення. Однак такі відомості могли використовуватися як засіб психологічного впливу на присяжних.

Прагматичні пресупозиції являють собою необхідні для ефективної комунікації спільні знання учасників судового дискурсу обставин справи, що є об'єктом судового розгляду. Наприклад, у протоколі судового засідання від 6 жовтня 2009 року Октябрського районного суду м. Полтави у справі № 1-610/09 відбито спілкування адвоката К. зі свідком Ф.: *На запитання адвоката К. хто проводив огляд місця події 21.10.08р. в с. Погарщина Ф. відповів: – Огляд місця події проводив я.* Прагматична пресупозиція діалогу: *«21 жовтня 2008 року був проведений огляд місця події. в с. Погарщина».* Прагматичною пресупозицією наступного фрагмента протоколу, що відбиває діалог адвоката і свідка: *На запитання адвоката К. коли приїхав Т. свідок Ф. відповів: Т. приїхав на місце події пізніше,* – є інформація «Т. був присутній на місці події». Отже, як прагматичні

пресупозиції ми розглядаємо спільні знання про обставини справи, що є предметом судового розгляду, які забезпечують умови успішної комунікації учасників судового процесу.

Типовим для судового дискурсу є з'ясування відомостей про учасників процесу й оголошення цієї інформації під час судового засідання. За таких умов мовці (особливо професійні учасники судового дискурсу) мають уявлення про комунікативну компетенцію співрозмовників, ступінь їх обізнаності в ситуації, що стала предметом розгляду в суді, тобто враховують інформацію, яку можна визначити як комунікативну пресупозицію. Причому в одному й тому висловлюванні реалізуються кілька пресупозиційних планів. Так, у вже аналізованому висловленні з опитування адвокатом свідка на стадії судового слідства *«Хто проводив огляд місця події 21.10.08р. в с. Погарщина»* адвокат знає, що свідок Ф. – слідчий слідчого відділу Лохвицького РВ ГУМВС України в Полтавській області, а отже, до його функціональних обов'язків входить проведення огляду місця події правопорушення чи злочину, тому сформульоване адвокатом запитання має лише уточнювальний характер, відповідь на нього необхідна для з'ясування причетності свідка до ситуації.

Специфікою пресупозиції як елемента комунікативно-прагматичної структури судового дискурсу є категоричне недопущення вживання слів у непрямому значенні, а також будь-які синтагматичні відхилення від узвичаєних норм сполучуваності компонентів висловлення, оскільки такі семантико-синтагматичні аномалії можуть призвести до неправильного трактування висловлення і до негативних юридичних наслідків.

Отже, судовий дискурс – носій як експліцитної, так і імпліцитної інформації, причому інформаційні потоки в ньому є нормативно визначеними та процесуально контрольованими, що дозволяє всебічно дослідити явище, яке стало предметом судової суперечки, сформулювати про нього об'єктивне уявлення та схвалити правильне рішення. Відхилення від норм організації комунікативного процесу в судовому засіданні призводять до мовленнєвих аномалій та юридичних помилок. З огляду на це вважаємо за потрібне подальше ґрунтовне дослідження особливостей співвідношення експліцитного й імпліцитного планів змісту судового дискурсу та різних типів неявних смислів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР, сер. ЛиЯ. – 1973, т. 32. – С. 84–89.
2. Keenan E. Two kinds of presupposition in natural language [Текст] / E. Keenan // Studies in syntax and semantics. – Dordrecht, 1971.
3. Fillmore C. Types of lexical information [Текст] / C. Fillmore // Studies in syntax and semantics. – Dordrecht, 1969. – P. 109–137.

ДУДКО Ірина Володимирівна

ВЗАЄМОДІЯ ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ЧАСУ ТА ВИДУ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА В ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Для традиційної і функційної граматики проблема міжкатегорійної взаємодії залишається надзвичайно актуальною.

Необхідно зауважити, що наразі в мовознавстві немає достатньо обґрунтованої й викладеної теорії взаємодії, крім того, нерідко в тому самому контексті поряд з терміном “взаємодія” широко вживають терміни “взаємозалежність”, “взаємозумовленість”, “взаємозв’язок” без чіткої їх диференціації [1, 15-17].

В.С. Храковський робить спробу обґрунтувати та проілюструвати явище взаємодії граматичних категорій дієслова на матеріалі різноструктурних мов. Вихідними постулатами дослідника є такі: 1) взаємодія – один з різновидів відношення, що пов’язує дві граматичні категорії, 2) інші різновиди цього відношення – взаємозумовленість, взаємозалежність і взаємозв’язок, 3) взаємодія – це таке відношення між граматичними категоріями, за якого обидві категорії функціонують злагоджено і впливають одна на одну таким чином, що може призводити до видозміни обидвох граматичних категорій (принаймні однієї), 4) взаємодію варто відрізнити від взаємозумовленості, яка має місце у випадку обов’язкового співіснування двох категорій [6, 25].

В описових граматиках часто предметом дослідження постають пари граматичних категорій, які кваліфікують як взаємопов’язані або взаємозалежні (наприклад, категорії виду-часу, часу-способу тощо) [1, 16]. Їхню взаємозалежність пояснюють семантичними чинниками, зокрема наявністю загального семантичного компонента у сполучених категорій. Отже, можна припустити, що

взаємозалежність категорій, а також можливість їхньої взаємодії визначають будовою семантичного представлення дієслівної словоформи: взаємозалежними є такі пари категорій, у яких значення однієї категорії вкладаються у значення іншої категорії.

Оскільки кожна граматична категорія є білатеральною (двобічною) одиницею, то перетин граматичних категорій також характеризується білатеральністю, тобто він має виявлятися як у плані формально-структурного вираження, так і у плані функціонально-семантичного змісту [5, 43]. Інакше кажучи, у дієслівній словоформі грамема якої-небудь категорії зазвичай представлена у певному сполученні з грамемами інших категорій.

Найтісніші системні зв'язки як парадигматичного, так і функціонального плану спостерігаємо між категоріями часу і виду дієслова. Парадигма часу залежить від виду. Взаємодія категорій часу і виду ґрунтується на загальній ідеї часу, яку вони конкретизують по-різному [4]. У часових значеннях ідея часу орієнтована на співвіднесеність дії, процесу або стану з моментом мовлення, тобто має зовнішню спрямованість, у видових значеннях вона виявляється як внутрішня властивість дії, процесу чи стану. Отже, грамеми часу і виду визначають зовнішні та внутрішні якості динамічної ознаки, вираженої дієсловом [2, 256]. Як зазначає А.П. Загнітко, «у видовій опозиції темпоральність є імпліцитною і позбавлена дейктичності й орієнтованості, в системі часових форм темпоральність локалізується щодо моменту мовлення і експлікується, конкретне явище характеризується дейктичністю й орієнтаційністю у темпоральному плані у мовленнєвій комунікації. Розмежування категоріальних значень виду та часу, незважаючи на їх злитість, можливе тільки на осі “суб’єкт мовлення ↔ дійсність”» [3, 228].

Значення недоконаного виду властиве усім трьом часовим формам – теперішньому, минулому та майбутньому часові, бо нецілісна дія, яку виражають дієслова недоконаного виду, може або збігатися з моментом мовлення, або передувати йому, або наставати після нього. Значення доконаного виду мають лише часові форми минулого та майбутнього часу, бо цілісна дія, яку позначають дієслова доконаного виду, або передує моментові мовлення, або настає після нього.

Закономірності вживання видових форм в індикативі залежать від вираження в різних часових планах одиничних (неповторюваних) дій або повторюваних дій, звичних, типових. Наприклад, для

вираження одиничних дій, що мають місце в момент мовлення (у теперішньому актуальному), вживаються лише форми дієслів теперішнього часу недоконаного виду: *[Слідчий]: Як сидиш, я тебе питаю?! Сядь правильно! Руки на коліна!* (І. Багрянний); – *Що ви тут робите?* – *Граємо*. Для вираження повтворюваних дій в плані теперішнього неактуального можуть вживатися форми дієслів теперішнього часу недоконаного виду, а також форми майбутнього простого часу доконаного виду: *Щовесни талі води **наносять** туди родючого лесу з довколишніх ярів* (П. Загребельний); *Він часто **приходить** до цього будинку; Батько іноді як **замахнеться** на свого сина*. У минулому часі одиничної (неповторюваної) дії вживаються дієслова обох видів: *Благословенна темрява **оповила** нас, **засліпила** й **оглушила**, але й сліпі ми **бачили** одне одного, глухі – **чули** кожен удар серця, наші уста, наші руки, наші тіла **набули** загрозово-прекрасної чутливості, наша кров **вибухнула** вогненною музикою захвату, досі ще не звіданого нами ніколи* (П. Загребельний). У минулому часі повторюваної і звичайної дії найчастіше вживаються дієслова недоконаного виду: *Щотижня в коридорах інституту **з'являлися** меткі дядьки, які розшукували Лесю* (П. Загребельний); *Час від часу **підходив** вартовий до вічка й зазирає. Тоді в'язні **удавали**, що вони нудяться, а як вартовий **відходив** – ситуація **мінялась*** (І. Багрянний).

Отже, граматичні категорії виду і часу дієслова взаємодіють між собою. Взаємозв'язок, взаємодія і взаємозумовленість згаданих категорій реалізуються як в парадигматичному, так і функціональному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взаимодействие языковых единиц и категорий в высказывании: Тезисы осенней школы-семинара. – Таллинн, 1989.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 435 с.
4. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – С. 4-44.
5. Пупынин Ю.А. Грамматические категории русского глагола в их системно-парадигматических и функциональных связях // Межкатегориальные связи в грамматике / Редкол.: А.В. Бондарко (отв. ред.) и др. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1996. – С.43-60.

6. Храковский В.С. Грамматические категории глагола (опыт теории взаимодействия) // Межкатегориальные связи в грамматике / Редкол.: А.В. Бондарко (отв. ред.) и др. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1996. – С. 22-42.

КОНЄЄВА Олена Олексївна

ІНТЕРАКЦІЙНІ ДІЄСЛОВА В МОВІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У процесі життєдіяльності між людьми встановлюються певні стосунки, відбувається постійна соціальна взаємодія (інтеракція), тобто комунікація, спілкування, що являє собою систему взаємозумовлених соціальних дій двох і більше осіб або спільностей. Під час соціальної взаємодії відбуваються зміни в соціальній спільноті, які полягають у тому, що дії одного суб'єкта спричиняють дії іншого суб'єкта (чи суб'єктів), унаслідок чого між ними встановлюється або співробітництво, яке забезпечує успішність й узгодженість дій, або суперництво, метою якого може бути зіпсувати, зруйнувати спільну діяльність. Увесь цей спектр міжособистісних (інтеракційних) стосунків вербалізується через дієслова взаємної дії, які об'єднуються в лексико-семантичну групу з властивою всім лексемам архісемою «взаємодіяти», що означає «перебуваючи у зв'язку, взаємно діяти, бути у взаємодії».

У текстах публіцистичного стилю, зокрема у періодичних виданнях, знаходимо багатий матеріал для ілюстрації вживання інтеракційних дієслів, які виражають такі значення: знайомство, мовленнєва взаємодія, родинна спорідненість (дієслова на позначення співробітництва) й антагоністична взаємодія (дієслова на позначення суперництва). Періодична преса є джерелом інформації для суспільства, а також потужним чинником впливу на соціальні стосунки, засобом формування стилю й характеру міжособистісної взаємодії.

Дієслова із семантикою взаємодії під час знайомства означають «заводити, починати знайомство з ким-небудь». У мові проаналізованих періодичних видань (газети «День» і «Дзеркало тижня») уживається дієслово **знайомитися**, яке є словом-ідентифікатором дієслів взаємної дії під час знайомства й ідентифікується словосполученням «починати знайомство».

Наприклад: *Нещодавно **познайомилась** із Ларисою Івшиною, головним редактором вашої газети, і вона мені подарувала книжку «Котел, або Справа без терміну давності» («День»).*

У статтях, присвячених щоденному життю людей, а також нарисах про видатних діячів суспільства знаходимо приклади вживання дієслів із семантикою взаємодії, пов'язаної із родинною спорідненістю, що позначають таку взаємно спрямовану дію, яка передбачає встановлення родинних стосунків, створення родини. Наприклад: *Незабаром Микола Носов **одружився** з Оленою, а Петро **пошлюбив** Марію («Дзеркало тижня»); Отак неждано-негадано Носови двічі **поріднилися** з великою і дружною сім'єю колишніх сусідів, де виросло 11 дітей: дев'ятеро доньок і двоє синів («Дзеркало тижня»).*

Найактивніше в газетних текстах уживаються інтеракційні дієслова мовлення (мовленнєвої взаємодії). До таких дієслів уналежнено лексеми із значенням взаємного комунікативного процесу, спрямованого на встановлення певного мовленнєвого контакту. Наприклад: *Ці питання **обговорювали** учасники круглого столу, де зібралися юристи, науковці й лікарі («Дзеркало тижня»); «Літньошколярі» «Дня» **поспілкувалися** з генеральною директоркою UATV Людмилою Березовською про розвиток каналу іномовлення, співпрацю із закордонними партнерами та стан українських медіа («День»); Для того, щоб українською мовою **розмовляли** й більше користувалися, вона має бути публічно захищеною і профінансованою («День»); *Вважають, що їм легше **домовитися** з чиновником, ніж з громадою («Дзеркало тижня»); Але знання української дозволяє мені краще зрозуміти українську душу, розум. І краще дозволяє мені **говорити** з людьми («День»); Дві країни протягом багатьох років **дискутували** навколо територіальних та історичних проблем, але не з питань взаємної торгівлі («Дзеркало тижня»).**

Проблеми, яким присвячено матеріали періодичних видань, особливо останнім часом, торкаються того аспекту соціальної взаємодії, який пов'язаний із суперництвом, що має на меті зруйнувати чи зіпсувати спільну діяльність. Такі дієслова позначають взаємодію, пов'язану зі стосунками антагоністичного плану. Залежно від того, як конкретно проявляється антагонізм, дієслова можуть мати загальне значення «битися» або «сперечатися». Інтеракційні дієслова із семантикою «битися» позначають взаємодію, яка проявляється за допомогою фізичних контактів, тобто під час бійки, бою, війни.

Однак часто в публіцистичних текстах ці дієслова вживаються в переносному значенні, маючи на увазі боротьбу не фізичну, а інтелектуальну, політичну. Наприклад: *Форум є благодійним, на ньому організатори збирають пожертви для українських бійців, що воюють проти російської збройної агресії на сході («День»); Українцям довелося битися проти українців («День»); У Києві змагалися юні музиканти та вокалісти, які навчаються у дитячих мистецьких школах («День»); Порушення рівноваги у сучасному світі пов'язано з іншим, ще глибшим і небезпечнішим, порушенням – втратою рівноваги в серці людини, в якому протиборствують різні стихії («Дзеркало тижня»).* Слова із семантикою «сперечатися» стосуються антагоністичної взаємодії, яка передбачає вербальний контакт, тобто взаємодію в процесі суперечки, сварки, що може відбуватися сама по собі або під час бійки, боротьби, тобто супроводжувати фізичний контакт учасників взаємодії. Наприклад: *Натомість Атамбаєв фактично розсварився з тодішнім президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим через те, що той втручався у внутрішню політику Киргизстану («Дзеркало тижня»); І замість того щоб провести повноцінну реформу, ми раз за разом сперечаємося стосовно методу реформування пострадянського органу державної безпеки («Дзеркало тижня»).*

У конструкціях з інтеракційними дієсловами зазвичай наявні два актанти, один з яких виконує функцію суб'єкта, вираженого формою називного відмінка іменника або його еквівалента, а другий – непрямого об'єкта у формі орудного відмінка з прийменником «з». Один з учасників взаємної дії може бути неназваним у реченні, тому незаміщеною іноді залишається позиція суб'єкта (підмета) чи непрямого додатка.

КОРБОЗЕРОВА Ніна Миколаївна

ГЕНЕТИЧНИЙ ТИП В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

1. Мова – це двовекторна величина. Вона як засіб спілкування являє собою, з одного боку, важливу соціальну рушійну силу, яка у суспільстві виконує функціональну роль в акті комунікації, а, з іншого, вона чітко внутрішньо організована та має жорстку

структуровану і водночас гнучку систему елементів у плані фонологічному, лексичному, морфологічному та синтаксичному. Зіставлення сучасного стану двох і більше мов у кожному з цих аспектів дозволяє підтвердити спорідненість/неспорідненість досліджуваних мов, виявити лінгвістичний генотип, а також зробити висновок щодо ступеня схожості/розбіжності мовного феномену, внаслідок чого окреслити ту або іншу генетичну модель, за якою будується мова. Конкретна мова може належати одночасно до різних типів, поєднуючи в собі структурні особливості мов різних типів. Проте загально вона завжди має ознаки конкретно визначеного типу. Мовний генетичний тип поєднує в собі поняття, категорії, лексичні або граматичні одиниці і т.і., які маніфестують схожі ознаки на поверхневому рівні. Тобто мовний тип – це абстрагований вияв структурних особливостей у їхній типологічній класифікації.

2. Пропонується зіставний аналіз іменника в іспанській та українській мовах. Іспанська та українська належать, як відомо, до різних мовних типів, а саме, за ознакою вираження граматичних значень, іспанська – до аналітичного та ізолюючого типу, а українська – до синтетичного і флективного. Безперечно це преференція, проте в обох мовах спостерігаються чітко виражені протилежні елементи, а саме, елементи аналітизму в українській та елементи синтетизму в іспанській. В основі такого розподілу є той факт, що за умов аналітизму граматичне значення виражається поза межами слова, тобто за допомогою службового слова, а за умов синтетизму, навпаки, граматичне значення виражається всередині слова, тобто шляхом різноманітних змін його форми. Яскравим прикладом ізоморфних та аломорфних особливостей обох мов слугує зіставний аналіз іменника. З іншого боку, іспанська та українська належать до мов номінативної будови.

3. Категорія іменника як клас лексико-граматичних слів з певними категоріальними особливостями в кожній з порівнюваних мов є типологічною закономірністю. Зіставлення іспанського та українського іменника демонструє, що граматичне значення числа і роду іменника, у більшості випадків, мають схожу типологічну закономірність та виражаються синтетичним шляхом, тобто за допомогою афіксів та закінчень у складі словоформи. Так, категорія числа іменника виражає протиставлення одного предмета або явища множинності тих самих предметів або явищ. Загальний спосіб вираження граматичного значення числа в іспанській та українській

мовах є закінчення або суплетивна форма (*mesa – mesas, ісп./ стіл — столи, укр., padre – madre, ісп., чоловік — люди, укр.*). Спостерігаються певні схожості (*tijeras, ісп./ ножиці*) та розбіжності (*la leña, ісп./ворота, укр.*) у вживанні в обох мовах іменників Singularia Tantum і Pluralia Tantum. Щодо граматичного роду, то в обох мовах ця категорія формально не збігається у кількісному плані: в іспанській мові дві форми (чоловічий та жіночий рід) відповідають трьом формам в українській (чоловічий, жіночий та середній рід). Іменники, незмінні в числі та роді в іспанській та українській мовах, наочно демонструють ознаки аналітизму, коли граматичні значення множини (*la/las dosis, ісп.*) або жіночого роду (*el/la demócrata, ісп., голова — голова, укр.*) у межах одного слова виражаються мінімальною кількістю морфем, тобто незмінним словом.

4. Специфічною ознакою української мови є граматичний відмінок, за яким формально змінюється іменник, за виключенням нечисельної групи іменників, які не відмінюються. В українській мові граматичний відмінок належить до синтетичного (тільки відмінок) типу або комбінованого, аналітичного та синтетичного (відмінок у супроводі прийменника) типу. Останній являє собою комбінування граматичного значення, яке виражене закінченням у складі словоформи, та локусом граматичних морфем, тобто певною синтаксичною позицією (завжди препозицією) прийменника (*в університеті*). В іспанській мові, де формально відсутній граматичний відмінок, відмінкові значення виражаються на глибинному, семантичному, рівні за допомогою прийменника (*en la Universidad*).

КОТЛЯРЕНКО Світлана Василівна

ОСОБЛИВОСТІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У традиційній системі освіти викладач є основним і найбільш компетентним носієм знань, та до того ж і контролюючим суб'єктом пізнання, тоді як за новою парадигмою освіти викладач більше виступає в ролі організатора самостійної активної пізнавальної діяльності тих, хто навчається, він стає компетентним консультантом і помічником студентів. Його професійні вміння спрямовуються не

просто на контроль знань і вмінь, а на діагностику їх діяльності з метою надання своєчасної допомоги, кваліфікованими діями сприяти уникненню труднощів, які намічаються в пізнанні і застосуванні знань. Ефективність професійної підготовки майбутніх фахівців полягає в діалектичній єдності процесу навчання і виховання, забезпеченні тісного взаємозв'язку професійного навчання з практикою.

Аналіз останніх досліджень (Белкіна В.Н., Бондар В.І., Курлянд З.Н., Масюкова Н. А. , Москаленко П. Г. та ін.) виявив протиріччя між ускладненим соціальним замовленням, пов'язаним з професійною підготовкою та усталеною практикою. що виявляє орієнтацію переважно на репродуктивний характер виконання професійних функцій. Розв'язання даної проблеми започатковано у доведенні того, що саме самостійна діяльність, яка активізує розвиток професійних якостей особистості, виступає гарантом формування потреби постійного пошуку, накопичення знань, розуміння їх сенсу та значення, самостійного використання, що необхідно для постійного професійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності.

Водночас результати досліджень сучасних науковців переконливо свідчать, що високий рівень професійної майстерності та творчого підходу досягається лише за умов, коли виникає і реалізується потреба професійного саморозвитку і самовдосконалення, а також коли виявляється позитивне мотиваційно-ціннісне ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності. Визначення сутності та специфіки педагогічних технологій організації та управління самостійною роботою студентів є сьогодні особливо важливим.

На нашу думку, творча самостійна робота студентів – це діяльність, обумовлена самостійним пошуком майбутнім фахівцем відповіді на будь-яку проблему, з метою досягнення результатів, які мають об'єктивну чи суб'єктивну новизну та оригінальність, а також прогресивність, за умов володіння засобами організації цієї діяльності на тлі позитивного ставлення до пізнання. Головними структурними елементами самостійної роботи студента є її мета і мотиви, які можуть бути як різноманітними, так і суперечливими.

У зарубіжній педагогічній літературі для визначення поняття "самостійна робота" використовують ряд понять, які підкреслюють різні аспекти цієї роботи. У педагогічній літературі Австрії,

Швейцарії знайшов застосування термін "тиха робота", який підкреслює, що робота здійснюється наодинці. У французькій і англійській педагогічній літературі можна зустріти термін "індивідуальна робота". У США користуються терміном "незалежне навчання", що означає таку пізнавальну діяльність, при якій студенти отримують навчальні плани-програми і їм надається відносно велика свобода добору засобів і методів засвоєння.

Найбільш доцільною у зв'язку із завданнями вищої школи є класифікація, запропонована Підкасистим П.І., у якій розмежовуються самостійні роботи за зразками, реконструктивно-варіативні, евристичні (частково-пошукові) і творчо-дослідницькі.

Варто звернути увагу на таку обставину: мова йде про самостійність лише у тому випадку, коли студент виконує якусь діяльність не під контролем викладача, а під самоконтролем, тобто здатний регулювати свої дії або ж оволодівати тими чи іншими способами дій. Отже, розвиток самостійності – це своєрідний перехід від діяльності під керівництвом викладача до такого виду діяльності, коли студент сам керує своїми діями.

Самостійна робота – важливий компонент науково-дослідницької роботи студентів, що сприяє формуванню творчого мислення молоді, розвитку її інтелекту, робота включає різні аспекти діяльності: це і підготовка до лекцій, до семінарських та лабораторних занять тощо.

При підготовці до семінарських та лабораторних занять необхідно, щоб студент був заздалегідь ознайомлений із планом заняття, необхідними видами роботи на ньому, а також знав тематику доповідей, які виносяться для обговорення на занятті.

Це необхідно не тільки для вміння самостійно працювати з науковими джерелами, а й для розвитку психологічної культури та мовлення студентської молоді.

В сучасних умовах ринкових відносин і запровадження ринку праці значно підвищуються ці вимоги до підготовки фахівців з вищою освітою. Йдеться про вироблення у майбутніх працівників таких рис особистості, які б свідчили про їх готовність до самостійної пізнавальної діяльності. Виникає потреба сформуванню демократичний тип викладання, що означає творчу співдружність студента і викладача, підвищення особистої відповідальності самого студента за результати навчання.

У навчальній роботі ВНЗ має домінувати орієнтація на процеси самоорганізації й самореалізації кожного студента. Усвідомлення суті та закономірності самостійної пізнавальної діяльності, оволодіння високим рівнем ефективності її організації – один із шляхів удосконалення процесу навчання і розвитку особистості. У процесі цілеспрямованої й систематичної самостійної діяльності студенти набувають досвід самостійно працювати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560с.
2. Алексюк Л. Н., Аюрзанайн А. А., Пидкасистый П. И., Козаков В. А. и др. Организация самостоятельной работы студентов в условиях интенсификации обучения: Учебное пособие для слушателей ФПК. – Киев, 1993. – 336 с.
3. Бех І. Д. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. — 1994. — № 3.
4. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 62.
5. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: "Вересень". 1996. – 129 с.
6. Вакуленко В. М. Основи вищої школи України. Навчальний посібник. Луганськ: вид-во СНУ, 2001. – 247 с.

КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна

РІДНА МОВА В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Рідна мова – словосполучення в українській лінгвокультурі знакове й виразно конотоване, нерозривно пов'язане з поняттями «родина», «рідний край», «батьківщина». У працях багатьох українських учених кінця ХІХ – початку ХХ ст. наявне обґрунтування поняття «рідна мова» у зв'язку з поняттям «нація», акцентовано значення рідної мови для національного самовизначення (П. Житецький, М. Костомаров, К. Михальчук, М. Грушевський, І. Огієнко, А. Волошин, М. Возняк, М. Гладкий, О. Курило, О. Синявський, С. Смеречинський та ін.). Не втратили гостроти такі погляди і в сучасній українській науці (В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Сюсько, Я. Радевич-Винницький,

О. Федик, М. Степаненко, Ф. Бацевич, Н. Дзюбишина-Мельник, І. Фаріон, О. Маленко та ін.).

Виокремлення і характеристика поняття «рідна мова» передбачає наявність протилежного поняття «нерідна мова», а отже й умов дво- або багатомовності.

Двомовність – це практика вживання двох мов у межах однієї спільноти у відповідних комунікативних сферах.

За довгий період існування явища двомовності сформувалися різні, іноді діаметрально протилежні підходи до його вивчення, виникли суперечності і в трактуванні самого поняття, і в установленні його диференційних ознак, і в оцінці впливу на когнітивні процеси людини.

Упродовж ХХ ст. в українській науці й освіті білінгвізм, насамперед українсько-російський (а на початку ХХ ст. також українсько-румунський, українсько-угорський, українсько-польський), характеризували як негативне явище, що було спричинено ідеологічно викривленою мовною політикою панівної держави, спрямованою на утвердження єдиної загальногромадянської мови, якою була мова абовищої соціальної верстви або панівної нації. Насадження через систему освіти цієї мови призводило до редукції та подальшої втрати рідної української мови. Негативно оцінювали також вплив білінгвізму на інтелектуальні здібності людини, особливо в ранньому віці (О. Потебня, В. Сімович, Л. Булаховський, В. Сухомлинський та ін).

В українській науково-освітній традиції переважала думка, що рання двомовність, насамперед упроваджувана через заклади освіти, є небажаним явищем, оскільки вона негативно впливає на оволодіння рідною мовою, спричиняє хаотичне змішування елементів двох мов та гальмує процеси пізнання.

Глобалізаційні процеси спричинили інтенсивний розвиток білінгвізму, характерними ознаками якого стали регулярне вживання двох і більше мов, розподіл їх за сферами спілкування та швидкий перехід з одно мовного коду на інший за потреби. Цілком закономірно, що в таких умовах виникла необхідність оновлення пізнавально-інтерпретаційних моделей рідної мови і білінгвізму.

Психологи і лінгвісти, які вивчають явище білінгвізму в різних університетах світу, доводять когнітивні переваги природної двомовності та багатомовності і для дітей, і для людей старшого віку. Дослідження проводять не тільки способом анкетування чи

тестування, а й застосовують інноваційні технології, зокрема нейроіміджинг, що дає змогу виявити структурні й функціональні відмінності мозку монолінгва й білінгва. Учені з'ясували, що білінгви більш сприйнятливі до знань, ніж монолінгви, вони *мають кращу здатність виділяти важливу інформацію за наявності відволікальних чинників*.

Природний дитячий білінгвізм, зокрема випадки, коли дитина в двомовній сім'ї говорить з кожним із батьків його/її рідною мовою, дає підстави вказувати на наявність двох рідних мов.

Визначення рідної мови у сучасному полікультурному середовищі залишається важливим з огляду на потребу самоідентифікації людини та її належності до певної етнічної групи. Це не втрачає актуальності й у випадку двох рідних мов, оскільки людина через мови може ототожнювати себе з відповідними етносами.

У новітніх дослідженнях поняття «рідна мова» часто корелює з поняттями «перша мова», «успадкована (єритажна) мова» і незавжди співвідносне з національністю особи.

Рідну мову характеризують як мінливе явище, залежне від суб'єктивних й об'єктивних чинників. Попри це, поняття «рідна мова» залишається актуальним у сучасній лінгвофілософії, оскільки постулює, що конкретна мова ціннісна для певної особистості та народу.

КУЦ Олена Володимирівна

ЕКСПЛІКАЦІЯ СИНТАКСИЧНОЇ СИНОНІМІЇ В ДЕРИВАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТОМ СТАНУ

Синтаксичні синоніми в транспозиційній парадигмі – це такі синтаксичні конструкції, що об'єднані спільною інваріантною семантикою й узагальненим граматичним значенням. Синоніміїним конструкціям властиві відмінності в засобах експлікації денотативної й конотативної семантики, предикатності, модальності й комунікативно-прагматичних особливостях. Синоніміїні відношення між синтаксичними синонімами в межах транспозиційної парадигми

ґрунтуються на власне-семантичній, семантико-синтаксичній і формально-граматичній структурах речення.

Розпізнавання похідних синтаксичних одиниць, на думку І. Р. Вихованця, можна здійснювати за критерієм належності / неналежності цих одиниць до дериваційних явищ модифікації чи транспозиції. Компонент дериваційної парадигми в ролі похідного речення відбиває процеси модифікаційної або транспозиційної природи [1, с. 167 – 169].

Синтаксична синонімія в дериваційній парадигмі речень, породжених предикатом стану, має таку експлікацію: двоскладне речення з предикатом стану й суб'єктом стану у формі називного відмінка → односкладне безособове речення з предикатом стану й суб'єктом стану у формі давального відмінка: *Дитина радісна* → *Дитині радісно*. Предикат стану вихідного речення виражений предикативним прикметником, предикат стану похідного речення представлений предикативним прислівником з семантикою внутрішнього стану істоти. У вихідному двоскладному реченні є семантичне, граматичне й комунікативне розмежування носія стану і стану, у похідному безособовому реченні граматично й комунікативно значущим є предикат стану в позиції реми, куди переміщується й суб'єкт з нашаруванням об'єктної семантики.

У двоскладних реченнях, предикати яких указують на фізіологічний або психічний стан живої істоти, зауважує К. Г. Городенська, називний відмінок суб'єкта стану нейтралізується внаслідок його переміщення в семантико-синтаксичну зону давального, при цьому зміни предиката стану торкаються лише форми його вираження, якість предиката лишається без змін: він зберігає навіть свою аналітичну форму, у межах якої предикативні прикметники трансформуються в предикативні прислівники. Роль головного члена таких безособових речень виконують аналітичні дієслова стану *весело, радісно, сумно, тепло* тощо. Деякі з них співвідносяться з відад'єктивними дієсловами на позначення того самого стану. Це дає підстави розглядати безособові речення з такими дієсловами стану у зв'язках похідності з двома типами двоскладних речень: реченнями з аналітичними дієсловами стану, вираженими предикативними прикметниками, і реченнями з дієсловами стану: *Дитині весело* ← *Дитина веселиться* ← *Дитина весела*; *Батькові було сумно* ← *Батько сумував* ← *Батько сумний*. Безособові речення з аналітичними дієсловами і давальним суб'єктастану можуть не мати

базового двоскладного речення, пор.: *Молодцям хороше; Пташенцям тепло*. Вони утворені на основі загального стосунку до вихідної моделі двоскладних речень [2, с. 73].

О. В. Годз у межах односкладних прислівникових речень із семантикою внутрішнього стану істоти виокремлює три значеннєві різновиди: речення, що характеризують фізичний, фізіологічний стан істоти; ті, що передають емоційно-психічний стан людини; ті, що характеризують інтелектуальний стан людини [3, с.8].

М. Я. Плющ зазначає, що давальний відмінок у позиції семантичного суб'єкта в односкладному реченні є облігаторним його компонентом, хоча віднесеність предикативної ознаки до її носія виражена непрямо: суб'єкт реалізовано не формою підмета, а додатка [5, с. 49 – 50]. О. Г. Межов зауважує, що в позиції давального суб'єкта стану перебувають найчастіше іменники-назви істот, рідше – назви частин організму: *Весело, легко стало Лаврінові* (Ю.Мушкетик), *Ногам стало тепло* (Б.Харчук) [4, с.136].

Отже, денотативна семантика синтаксичних конструкцій у межах транспозиційної парадигми зазнає видозмін у семантико-синтаксичній структурі й експлікована системою граматичних значень, властивих регулярним трансформаціям речень, між якими є синоніміїні відношення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.
2. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.
3. Годз О. В. Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2013. 18 с.
4. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк, 2012. 464 с.
5. Плющ М. Я. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні. Київ, 2011. 362 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО МОВНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ: МІЖ БІЛІНГВІЗМОМ І ДИГЛОСІЄЮ

Мовна ситуація – центральне поняття соціолінгвістичних студій. Під нею розуміють «ситуацію взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення в певний момент історичного розвитку» [6, 449] або ж властивий суспільству спосіб задовольняти комунікативні потреби за допомогою однієї або кількох мов [1]. Для її характеристики визначальними є такі риси, як кількість мов, вживаних на певній території, їх спорідненість, сферами функціонування, форми існування, соціальний і державний статус, комунікативна і демографічна потужність.

Мовну ситуацію в Україні переважно називають білінгвальною [3]: у державі «конкурують» 2 мови, українська й російська, близька спорідненість яких сприяє процесам інтерференції і поширеності українсько-російського мовного субкоду – суржику.

Реальну актуальну картину мовної ситуації можна побачити тільки після проведення Всеукраїнського перепису населення. В Україні поки був проведений тільки один загальнодержавний перепис у 2001 р. Наступний має відбутися в 2020 р. Дані 18-річної давнини, очевидно, застарілі, але саме ними здебільшого оперують, говорячи про сучасний етномовний склад населення. За його даними українську мову вважають рідною 67,5% населення України, російську – 29,6%, частка інших мов, які були вказані рідною, становила 2,9%. Показово, що лише 85,2% українців назвали рідною українську, 14,8% – російську. Серед росіян 95,9% назвали рідною російську, 3,9% – українську. Серед представників інших національностей був значний відсоток тих, хто називав рідною не мову своєї національності, а російську.

Гострота мовного питання в Україні стимулювала проведення численних соціолінгвістичних досліджень у період з 2001 року і до сьогодні. За результатами опитування в межах міжнародного проекту INTAS «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» (2006-2008), українську мову назвали рідною 55,5% мешканців України, російську – 32%, українську і російську однаковою мірою – 11,1%, іншу – 1,4% [5]. О.

Вишняк, аналізуючи динаміку мовної ситуації протягом 1994-2007 рр. на основі проведених за цей час загальнонаціональних соціологічних досліджень, виявив, що серед українців за покоління на 5,2% зменшилася частка тих, хто розмовляє в родині українською мовою і на 4,9% – тих, хто розмовляє переважно українською. При цьому на 2,4% зросла кількість тих, хто розмовляє суржилом, на 1,5% – тих, хто розмовляє тільки російською, і на 4,6% – тих, хто розмовляє переважно російською[2].

За даними опитування, проведеного в межах проекту Фонду Фольксваген «Бі- та мультлінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії» (2017), 64,1% респондентів назвали рідною українську мову, 17,1% – російську, 0,8% – іншу, 17,4% – українську та російську однаковою мірою [4]. Дослідники зробили висновок, що частина опитаних, які раніше називали рідною російську, тепер вказали «українська та російська однаковою мірою».

Мовний ландшафт України характеризують територіальна, демографічна і комунікативна асиметрія. Обрання української або російської мови частково залежить від віку, рівня освіти, місця проживання, сфери спілкування.

Дані Інституту соціології засвідчують, що частка осіб, які називають рідною українською, серед населення з початковою і неповною середньою освітою становить 67,9%, з середньою загальною – 60,9%, з середньою спеціальною – 56,5%, з незакінченою вищою – 44,7%, з вищою – до 37,6% [3]. За результатами загальнонаціонального опитування (2017), проведеного спільно Київським міжнародним інститутом соціології, соціологічною групою «Рейтинг», Центром соціальних і маркетингових досліджень «СОЦІС» та Центром імені Разумкова, 50,5% респондентів вдома спілкуються переважно українською, 24% – російською, 24% – однаковою мірою і українською, і російською, 1,3% – іншою [6]. Відсоток осіб, які спілкуються в родині українською, зменшується з віком: у групі 56+ він найвищий (52,9%), у групі 18–24 (47,6%) – найнижчий.

Мовна ситуація в Україні позначена територіальною деформованістю: на Заході українською називали рідною 91,6% опитаних, у Центрі – 80,8%, на Півночі – 67,5%, на Сході – 25,8%, на Півдні – 29,5% [5]. У родинному спілкуванні українську переважно

використовують жителі сільської місцевості: у середньому по Україні 84,3% мешканців сіл вважають її рідною, 68,1% спілкуються нею в родині. У малих містах ці показники становлять 55,6% і 30,6%, у великих – 39,5% і 14,9%.

Крім того, дослідження виявили, що українська освіта залишається двомовною і що російська домінує в Україні у сфері послуг, в деяких регіонах і в ЗМІ, і що українці переважно споживають російськомовний мережевий контент.

Асиметрія мовної ситуації в Україні дає підстави характеризувати її якдиглосію: вибір української чи російської мови спирається на оцінку за шкалою «низький – високий» і на уявлення про більший або менший престиж мови. Однак той факт, що при цьому українці є активними або пасивними носіями обох мов, видається доречнішим кваліфікувати її як частковий диглосний білінгвізм.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф82 «Лінгвосоціологічний моніторинг динаміки структури й статусу української мови в новітній час».

ЛІТЕРАТУРА

1. Брицин В. М. Мовна ситуація. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 332.
2. Вишняк О. І. Методики соціолінгвістичних досліджень функціонування та статусу мов в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008.
3. Данилевська О. М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття: соціолінгвістичні нариси. Київ, 2019.
4. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. №2.
5. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011.
7. Чех М., Гринів І. Національне питання: Україна як Європа. *ZN.ua*. 17 черв. 2017. URL: https://dt.ua/internal/nacionalne-pitannya-ukrayina-yak-uevrope-245832_.html (дата звернення: 26.10.2019).

**СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ
В РОЗМОВНИКУ ІВАНА УЖЕВИЧА
«РОЗМОВА-БЕСЬДА» XVII СТ.**

Двомовний рукописний розмовник Івана Ужевича «Розмова-Бесьда» – важлива пам'ятка для дослідження історії української та білоруської мов. Рукопис є перекладом-додатком популярного в Європі багатомовного розмовника антверпенського вчителя Ноеля де Берлемонта «Colloquia et dictionariolum octo linguarum» (XVI ст.), у якому наведено діалоги про побут, подорожі, торгівлю, зразки ділових документів. «Розмова-Бесьда» є унікальною пам'яткою, у якій засвідчено живу розмовну мову східних слов'ян, що жили на території, належній Речі Посполитій у XVII ст. Текст «Розмови» містить багато нового й цікавого матеріалу для дослідження історії формування лексичної та граматичної систем слов'янських мов.

Розмовник вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема М. Жовтобрюх, І. Білодід, В. Передрієнко, О. Петегірич, М. Мозер, Н. Запольська, А. Стебурако, І. Климов та ін.

Новий етап у дослідженні пам'ятки пов'язаний із появою праць німецьких учених Г. Кайперта та Д. Бунчича, які в 2005 році опублікували її текст разом з латинським та польським варіантами і присвятили розмовнику декілька наукових розвідок.

Дослідження граматичних форм різних частин мови, зокрема відмінкових форм іменників жіночого роду, їх особливостей у тексті розмовника, перекладеного Іваном Ужевичем, допоможе з'ясувати, які з форм, уживаних у сучасних східнослов'янських мовах та діалектах, функціонували в розмовній мові українців і білорусів у XVII ст. Труднощі аналізу відмінкових форм іменників у тексті розмовника зумовлені дією різних чинників. Такі дослідження потребують комплексного підходу, зокрема врахування фонетичних змін, які могли відбуватися нерівномірно в просторі та часі, впливу правописної традиції, співвідношення живомовних і книжно-традиційних елементів, іншомовних впливів на літературно-писемну та розмовну мову відповідного періоду певного регіону (чи регіонів).

На особливу увагу заслуговують окремі відмінкові форми іменників жіночого роду, зафіксовані в розмовнику, в яких могли відбитися реальні фонетичні та граматичні риси діалекту автора.

У формі називного відмінка однини іменники колишніх *jā*-основ переважно вживаються з флексією **-а** (граф. **я**) (*недѣля* (Розмова, 241), *квитанцыя* (283)), проте в деяких випадках вони мають закінчення твердого різновиду відмінювання: *Таблица книги* (15), *служебная праца* *ничого не коштуѣтъ* (211), *платница* (241). Кінцевий приголосний основи в запозиченнях такого типу був твердий (пол. *praca*, що походить від чес. *práce*, пол. *tablica* – від лат. *tabla*, *tabula*). Диспалаталізований приголосний [ц'] перед флективними голосними заднього ряду характерний для білоруської мови та деяких діалектів української мови (ДАБМ, к. № 48; АУМ, III, ч.3, к. № 16).

У тексті пам'ятки трапляються випадки фіксації закінчення **-і** (граф. **и**) у формі давального та місцевого відмінків однини на місці **ѣ** (*Который бы ѡсми языковъ в той книзи написаныхъ не потребоваль* (Розмова, 5-7), *Петре не пиш заразъ по поливци абовѣмъ ѣсть нездорово* (45), *такъ тежъ наимишой моей Матци ѡзнаимую* (243) та ін.), хоча переважають форми із закінченням **-е** (*росказалам тобѣ абысь пришоль ѡ четвертой године* (25)). У сучасній українській літературній мові відповідні форми мають флексію **-і** (*книзі, у поливці*), а в білоруській, як і в польській, – **-е** (біл. *на кнізе*; пол. *książce*). Проте в білоруській мові іменники з основою на [к] у наголошеній позиції утворюються з флексією **-е** (*руцэ*), у ненаголошеній – **-ы** (*чайцы*). У діалектному мовленні, зокрема в поліських говорах української мови, у зазначеній формі в наголошеній позиції виступає дифтонг [іє], а в ненаголошеній – [е] (АУМ, I, к. № 187), у білоруських говорах – **-е, -і, -ы** (ДАБМ, к. № 18, 65-67). Можна припустити, що в пам'ятці реальна фонетична риса діалекту автора рукопису відбивається спорадично.

Виявлено в розмовнику форму давального відмінка множини з флексією **-омъ**: *приложимъ венць працы абысмы чимъ бошимъ твоимъ наукомъ выгодили* (Розмова, 13). У діалектах української та білоруської мов форми з флексією **-ом** можуть мати іменники чоловічого роду (АУМ, II, 201, 202; ДАБМ, к. № 103), а в польській літературній мові закінчення **-от** у іменників жіночого роду з'явилося за аналогією до форм чоловічого і нині є однією з характерних морфологічних рис польської мови. Очевидно, автор рукопису міг уживати форми на **-омъ** під впливом польської мови.

Система відмінкових форм іменників в розмовнику Івана Ужєвича «Розмова-Бєсѣда» засвідчує складні процеси, які

відбувалися в той час і були пов'язані з формалізацією та усталенням літературних норм вживання граматичних форм у слов'янських мовах. І хоча в більшості форм іменників, зафіксованих у пам'ятці, відбито східнослов'янські морфологічні особливості, проте наявні також елементи, властиві західнослов'янським мовам, що стало можливим внаслідок взаємодії і безпосередніх контактів між носіями цих мов. При формуванні наддіалектних норм літературної мови, яка функціонувала на східнослов'янських землях у складі Речі Посполитої, виявився досить потужним вплив соціально домінантної, більш престижної в державі, особливо серед освічених верств суспільства, польської мови, що й відбилося в мові розмовника.

ДЖЕРЕЛА

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол.: І. Г. Матвіяс (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1984-2001.

ДАБМ – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Крапівы, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1963. – 976 с.

Розмова – Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München : Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.

МАТВІЙЧУК Тетяна Павлівна
ЖИТАР Ірина Василівна

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ У ФУНКЦІЇ КОРЕЛЯТИВ АНАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Дослідження текстотвірного рівня реалізації функцій мовних одиниць набуває все більшої актуальності, а функціональний підхід до аналізу мовних явищ посилюється, що пояснюється загальною тенденцією до встановлення зв'язку мовних явищ із дійсністю. З огляду на це, важливим є визначення функції кожного елемента в побудові цілісного синтаксичного утворення.

Призначенням вказівних займенників є вказівка на предмети, ознаки предметів, їх кількість. Їх використання дає мовцеві змогу виділяти будь-який об'єкт з ряду однорідних і зосереджувати на ньому увагу співрозмовника. Увага співрозмовника може бути

звернута на те, про що говоритиметься в наступному контексті (катафорична функція), або ж вона може спрямовуватися на те, про що мова йшла раніше, шляхом відсилання до нього (анафорична функція).

У мовленні (тексті) вказівні займенники можуть функціонувати як автономні та неавтономні форми. Відповідно вживання першого типу є співвідносним із субстантивами, а другого – з ад'єктивами. За цією позиційною диференціацією визначають тип функції демонстратива у процесах забезпечення реалізації текстової категорії зв'язності. Вона може бути суто анафорична чи ідентифікаційно-диференційна. Виконуючи останню функцію, демонстратив ідентифікує чи диференціює семантично пов'язані елементи тексту, поєднуючи їх, розгортаючи таким чином у відповідному напрямку лінію текстового зв'язку, беручи участь у реалізації текстової категорії зв'язності.

Антецедентами субстантивних вказівних займенників виступають:

а) одиниці непередикативної природи: 1) слова і словосполучення, утворені на основі узгодження; 2) словосполучення, утворені на основі зв'язку керування і прилягання; б) одиниці передикативного статусу; в) комплексні структури.

У тих випадках, коли антецедентами виступають синтаксичні одиниці передикативної природи, займенникові кореляти отримують змістове наповнення від попереднього чи наступного речення і відбувається начебто перенесення змісту антецедента в синсемантичне речення. Водночас, функціонуючи як члени синсемантичних речень, займенники наділяються новою інформацією, що в результаті співвідносного зв'язку між займенником і стрижневим реченням виступає значущою для останнього.

Комплексним характером антецедента детермінована багаторівнева структура семантики займенникового корелята: на відміну від випадків, коли антецедентом виступає номінативна одиниця і займенник здійснює тільки заміну, щодо антецедентів передикативної будови семантика займенникового корелята прирощується семою загального охоплення антецедента.

Аналізований матеріал засвідчує факти, коли у функції субстантивних демонстративів можуть вживатися:

а) прономіналізовані дієприкметники; б) прономіналізовані прикметники:

Таким чином, вказівні займенники, виконуючи анафоричну функцію, активно зреалізуються в тексті, а також набувають специфічних семантичних нюансів та несуть певне стилістичне навантаження.

МЕДИНСЬКА Наталія Миколаївна

ПРИСЛІВНИК ЯК НАЙПЕРИФЕРІЙНІШИЙ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ КЛАС ОЗНАКОВИХ СЛІВ

Прислівники – найпериферійніший частиномовний клас ознакових слів, що зумовлено особливостями його семантичної та граматичної сфери. Значення статичної ознаки прислівника, на відміну від інших класів ознакових слів станової семантики, представлене синтаксично: обов'язковою синтаксичною характеристикою прислівникових лексем є виконання ними функції визначника предикативного або атрибутивного компонента речення, що забезпечує єдність прислівників як частиномовного класу слів. Лексичне значення прислівника сформоване на лексичних значеннях прикметника, дієслова, числівника та іменника, ужитих у прислівниковій синтагматичній позиції, тому що їхні значення статичної ознаки, процесу і предмета поставлені в синтагматичний зв'язок із предикатом, унаслідок чого виконують функцію ознаки ознаки, тобто функцію означення до класу предикатів. Прислівники є дериватами прикметників, дієслів та іменників, оскільки вони не мають власного лексичного значення.

Частиномовна семантика прислівників має зв'язаний характер, оскільки реалізується тільки у зв'язках і відношеннях з іншими ознаковими словами – передусім із дієсловами та прикметниками.

Граматична сфера прислівника істотно відрізняється від граматичної сфери інших частиномовних класів ознакових слів. Їм властиві дві власне-прислівникові формально-синтаксичні функції: детермінантного другорядного члена (обставинні та модальні прислівники) і некерованого другорядного члена (означальні та прислівники способу дії) та дві формально-синтаксичні функції інших частиномовних класів, що є первинними або навіть єдиними

(сильними) для певних семантико-синтаксичних підгруп прислівників: головного члена прислівникового односкладного речення (прислівники на означення стану довкілля та фізичного стану обмеженого просторового об'єкта, відомі ще як предикативні прислівники) і керованого другорядного члена речення (означальні та обставинні прислівники зі значеннями місця, напрямку, пов'язані з дієсловами локативної семантики). Вторинна формально-синтаксична сфера прислівників представлена предикативними функціями. Прислівники, що виконують функцію (типову чи вторинну) прислівникового складеного присудка у двоскладному реченні та прислівникового складеного головного члена односкладного речення, є формально-граматичними корелятами предикатів стану (відприслівникових дериватів-предикатів стану), чільне місце серед яких посідають предикати якісно-оцінного стану і предикати стану довкілля, зовнішнього стану певного просторового об'єкта, емоційно-психічного, фізичного та фізіологічного стану істоти, обмеженіше представлені предикати модальної семантики, просторової локалізації та ін.

Прислівникові компаративний і суперлативний складені присудки двоскладних речень та прислівникові компаративний і суперлативний складені головні члени односкладних речень – це формально-граматичні репрезентанти різних значенневих різновидів предикатів стану-відношення: прислівникових предикатів якості – відношення з оцінним забарвленням; прислівникових предикатів стану довкілля – відношення; прислівникових предикатів зовнішнього стану обмеженого просторового об'єкта – відношення; прислівникових предикатів емоційно-психічного стану істоти – відношення; прислівникових предикатів фізичного та фізіологічного стану істоти – відношення; прислівникових предикатів інтелектуального стану людини – відношення та ін. Вербалізовані прислівники функціонують як синтаксичні дієслова зі значенням стану.

Семантико-синтаксична валентність як характерна категорія ознакових слів у прислівників має транспозиційний характер, бо вони набувають її у зв'язку з транспозицією у формально-синтаксичні позиції дієслова – прислівникового складеного присудка двоскладного речення та прислівникового складеного головного члена односкладного речення, які репрезентують багато значенневих різновидів предикатів стану.

Визначальною рисою валентності прислівникових предикатів якості та прислівникових предикатів стану, з якими корелюють прислівниковий складений присудок двоскладного речення та прислівниковий складений головний член односкладного речення, є одновалентність, що спричинено валентною маломісністю предикатів стану загалом і прислівникових предикатів стану зокрема. Крім облігаторної суб'єктної валентності деякі предикати якісно-оцінної та модальної семантики можуть мати факультативну, а деякі навіть облігаторну об'єктну валентність.

Своєрідність двоскладних речень із прислівниковим складеним присудком полягає в морфологічному вираженні їхнього підмета – формою інфінітива та предикатним іменником у простому неелементарному двоскладному реченні та субстантивованими вказівними займенниковими прикметниками *це, те* у простому елементарному двоскладному реченні.

ПАРШАК Катерина Дмитрівна
ДУДКО Ольга Леонідівна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВПЛИВУ В СУЧАСНОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Засоби масової інформації мають найтісніший зв'язок з масовою комунікацією. Масова комунікація – систематичне поширення повідомлень серед чисельно великих розосереджених аудиторій з метою впливу на оцінки, думки і поведінку людей. Сутністю масової комунікації як діяльності є вплив на суспільство шляхом впровадження в масову свідомість певної системи цінностей. Форма і зміст масової комунікації залежать від умов її функціонування та поставленої мети. Мета масової комунікації – зміна соціальних суб'єктів в інтересах інших суб'єктів або всього суспільства. Однією з найважливіших соціально-психологічних функцій масової комунікації є її здатність самоорганізовувати громадську думку, суспільну свідомість. Відмінною рисою масової комунікації є її різноспрямований характер. Багатовекторність масової комунікації передбачає передачу інформації від одного активного джерела (комунікатора) до різних, не пов'язаних один з одним реципієнтів. Масова комунікація виконує роль регулятора динамічних процесів

соціальної психіки; роль інтегратора масових настроїв. Завдяки цьому засоби масової комунікації є потужним засобом впливу і на особу, і на соціальну групу. В останні роки велика увага приділена рекламі, масовій культурі, впливу технічних засобів комунікації на суспільство; загострено інтерес до глобальних проблем поширення інформації, нових інформаційних реалій. Складником масової комунікації є мовна комунікація. Мовна комунікація є складною інформаційно-знаковою системою, у якій взаємодіють індивідуальні, національні, інтернаціональні мовні компоненти. У центрі її – людина, що творить мовлення як цілеспрямовану дію. Розвинена мовна особистість знає й ефективно використовує лінгвістичні, соціолінгвістичні, прагматичні аспекти комунікації, правила комунікативної поведінки в різних ситуаціях [1]. Мовний вплив у масовій комунікації здійснюється за допомогою широкого асортименту засобів: лексико-семантичних, синтаксичних, структурно-композиційних, стилістичних [3]. Використання різного роду повторів, термінологічних ланцюжків, кліше та сталих виразів, скорочень, абревіатур, власних та топологічних назв спрямоване на реалізацію комунікативно-прагматичного впливу на реципієнта з метою зміни його свідомості. Різноманітні стилістичні засоби – метафора, метонімія, гіпербола, синекдоха, літота тощо – надають емоційно-емфатичного забарвлення висловленням, забезпечуючи тексту виразність та експресію. Масова комунікація є потужним засобом впливу на свідомість реципієнтів, що робить її інструментом маніпуляції. Саме тому продуценти текстів для засобів масової комунікації мають усвідомлювати свою відповідальність та зважено ставитися до вибору мовних засобів [2].

Мовний вплив у широкому витлумаченні – це довільна й мимовільна передача інформації суб'єктом реципієнтові (або групі реципієнтів) у процесі мовного спілкування в усній і письмовій формах, що здійснюється за допомогою лінгвістичних, паралінгвістичних і нелінгвістичних символічних засобів і визначається свідомими й несвідомими інтенціями адресанта й цілями комунікації: предметної, комунікативної або інформаційної. Мовний вплив має й зворотний бік: це той комунікативний ефект (результат), який певне повідомлення справляє на реципієнта. Мовний вплив у вузькому сенсі – це вплив, здійснюваний суб'єктом на реципієнта, що визначається особливими предметними цілями мовця, які охоплюють зміну особистісного змісту того або того

об'єкта для реципієнта, перебудову категорійних структур його свідомості, зміну поведінки, психічного стану або психофізіологічних процесів [5].

Поняття типу мовного впливу переформується з поняттями мовної (комунікативної) стратегії, репрезентованої комплексом мовних дій, спрямованих на досягнення певних комунікативних цілей, і комунікативною тактикою, яка передбачає одну або кілька мовних дій (мовних прийомів), спрямованих на реалізацію загального комунікативного завдання мовця. Однак тип мовного впливу співвідноситься не з комунікативною метою мовця в якій-небудь ситуації спілкування, а із прагматичною функцією, спільною для певних видів висловлень. Іншими словами, типи мовного впливу – це своєрідна номенклатура подібних за прагматичною сутністю висловлювань [4]. Щодо комунікативних тактик, то вони є безпосереднім використанням цих висловлень у мові. При розмежуванні типів мовного впливу, з одного боку, і комунікативних тактик, з другого, можна провести аналогію з мовою й мовленням: у першому випадку це система абстрактних знаків, код, у другому – реалізація цього коду (і її закріплення у вигляді відповідних дискурсивних практик). Певна комунікативна стратегія в тій або тій ситуації спілкування може реалізовувати різні комунікативні тактики, тобто містити в собі різні типи мовного впливу. Наприклад, при виборі стратегії компрометації як тактики можуть використовуватися такі види висловлювань, як обвинувачення, інсинуація, глузування (типи мовного впливу – оцінка й емоційний вплив); при виборі стратегії підпорядкування – вимога, умовляння, доказ (типи мовного впливу – веління, вмовляння й аргументація). Виділяють такі типи мовного впливу [3, с. 85-86]: 1. Соціальний вплив – вітання, прощання, рекомендація, подяка, вибачення, обіцянка тощо; 2. Вплив за допомогою художніх образів: розповідь (оповідання, розповідь про власний досвід або досвід іншої людини) і зображення (художній опис); 3. Інформування – звістка, повідомлення, відомості тощо; 4. Доведення – обґрунтування, пояснення, опис, експлікація, доказ, спростування, тлумачення, визначення, узагальнення, припущення, думка тощо; 5. Аргументація – види повідомлень ті самі, що й у доведенні, але зі спеціальним підбором фактів і впорядкуванням аргументів для переконання адресата, іноді з додаванням емоційно-оцінного модусу, маніпуляцією з модусами думки й знання; 6. Симульований діалог – звертання, риторичне запитання, питально-

відповідні комплекси; 7. Умовляння – прохання, пропозиція, порада, побажання, підштовхування, підкуп тощо; 8. Заклик – відозва, гасло, агітація, реклама, презентація, самопрезентація та ін.; 9. Веління – наказ, вказівка, розпорядження, команда, вимога, заборона, дозвіл, замовлення, нагадування, бажання та ін.; 10. Примус – погроза, залякування, вольовий тиск та ін.; 11. Оцінка: етична, естетична, інтелектуальна, утилітарна (похвала, схвалення, осуд), соціально-правова (захист, виправдання, осуд, обвинувачення); 12. Емоційний вплив – підбадьорення, розрада, скарга, жарт, глузування, хвастощі, образа, погроза, висловлення емоцій (наприклад, жалю, радості, здивування); 13. Психічне програмування – формули кодування, вигуки, афективно-емоційні фрази, афірмація, «вставлені команди».

Отже, сучасний масмедійний простір характеризується активним застосуванням різноманітних стратегій і тактик впливу, а також широким уживанням різноманітних мовних засобів впливу на суспільство та його свідомість і поведінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К.: Академія, 2010. – 240 с.
2. Соколова І. В. Мовні засоби впливу у масовій комунікації / І. В. Соколова // Тези доповідей XIV наукової конференції з міжнародною участю. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 215.
3. Стасюк Т. Технології мовного впливу як компонент сучасної комунікації / Т. Стасюк // Українська мова. – 2010. – № 1. – С. 82-87.
4. Turk Ch. Effective Speaking. Communicating in Speech / Ch. Turk. – Cardiff: Taylor & Francis Group, 2003. – 276 p.
5. Turnbull W. Language in Action. Psychological Models of Conversatio / W. Turnbull – Hove; New York: Taylor & Francis Group, 2003. – 249 p.

ПЛЮЩ Марія Яківна

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО ВІДНОШЕННЯ «ШЛЯХ РУХУ, ПЕРЕМІЩЕННЯ» (КУДОЮ? ДЕ? ЯК?)

Зміст дієслів об'єктивує типізовані семантичні відношення реальної дійсності в семантичних категоріях, представлений у системі мови у граматичних категоріях на основі лексичного

значення як динамічної ознаки дії, процесу, стану. Лексико-семантичні групи дієслів на синтаксичному рівні реалізують семантичну валентність – приєднання певної кількості обов'язкових компонентів (суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя, засобу та одного, двох або трьох локативів).

У пропонованій розвідці розглядається правомірність уведення в речення четвертого валентно зумовленого придієслівного компонента із семантикою «шлях руху, переміщення» (*кудою?*).

Грамматика як модель організації мови у морфологічній парадигмі закріплює інваріантні словоформи за певною функцією в актах мовлення. Тобто грамматика організує мовні засоби (повнозначні слова і їх морфемний склад) у певній системі, в якій вони становлять морфологічні парадигми змінюваних частин мови відповідно до вираження інваріантних значень (призначення, функції) у мовленні. Важливою функцією, зокрема, є вираження семантико-синтаксичних відношень простору і часу, що відображають семантичну категорію буття матеріального (чи уявного) світу. До сфери просторових відношень у мовному позначенні найдавнішими засобами були і залишаються займенники як клас вказівних слів та похідні від них прислівники, співвідносні з іменниками і прикметниками: *я–ти–він (вона, воно), цей–той, такий–інший, мій–твій, наш–ваш, їхній*, і питально-відносні, співвідносні з предметними й ознаковими словами, зокрема динамічної ознаки: *коли? відколи? доки? як довго?; де? куди? звідки? кудю?*

Дослідники історичних пам'яток наголошують на тому, що в історичному розвитку української мови спостерігаються зміни у творенні іменних форм як засобів вираження просторових відношень.

У працях учених, присвячених вивченню відмінків (О.Потебня, І. Вихованець, З.Іваненко, Є.Кржижкова, Є.Курилович, І.Кучеренко, О.Мельничук, І.Слинько, Д.Станішева, С.Тимченко, К.Ходова, Е.Чешко та ін.), характер представлення просторових відношень у реченні пов'язується зумовленістю семантики дієслова. Треба віддати належне авторам «Словника української мови» (в 11 т.), де в статті «к у д о ю» названо функцію «шлях руху, переміщення» як типове значення, властиве українській мові з позначкою «розмовне».

У нашому дослідженні форм орудного відмінка [Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. – К.: КДП, 1978. – 108 с.] виділено такі функції вираження просторових відношень: 1) місця, по якому здійснюється цілеспрямований рух

(іти лісом, пройти вулицею) або локація стану (Полем стелиться туман); 2) місце (отвір), через яке здійснюється переміщення (Кров тече носом); 3) шлях руху, що пересікається (втікати бур'янами, вилізти вікном, блукати лісом, манівцями). Таке значення переміщення зумовлює уведення атрибута, який доповнює зміст предиката семою спричинення зумовленості необхідності долати певні труднощі тощо. Напр.: *Упереді лежав шлях вузенький, малоїжджений, такий самий, на який вони з'їхали, попали, самі не знали коли й як.* – *Шлях є, та кудю він проходить?* – каже козак (Марко Вовчок). Цю функцію переважно передають дієслова доконаного виду (*пробігти, обійти, привезти, облетіти* та ін.). Орудний придієслівний відмінок об'єктивує типізовані просторові відношення зумовленого, протяжного шляху руху, яке в російській мові передають обставини способу дії (*как, каким образом?*).

Крім словоформи орудного відмінка у придієслівній позиції розгляданої обставини, шлях руху, переміщення в сучасній українській мові виражають прийменниково-відмінкові форми іменників: орудного з прийменником *між*, місцевого з прийменником *по*, знахідного з прийменником *крізь*. Усі ці засоби виражають своєрідні додаткові значення, що зближують їх із обставинами способу дії. Це зумовлено й семантикою дієслова руху, переміщення, оскільки в певних ситуаціях вони додатково передають значення способу або чинника руху й дії (яким чином? як? здійснюється переміщення). Напр.: *блукати по полю, поміж житами; пробиратися через пуцу, крізь зарослі ожини; пройти між колонами солдатів до трибуни; пройти по воді до причалу*. Такі прийменниково-відмінкові форми іменників у придієслівній позиції широко вживані в сучасній українській мові не тільки в розмовному, а й в інших стилях, зокрема й у поетичному. Так, у пісні В. Івасюка, що тепер стала народною, ужито прийменникову форму місцевого відмінка: *«Бачу я тебе в снах у дібровах зелених. По забутих стежках ти приходиш до мене»*, де названа словоформа передає просторове значення шляху руху, переміщення особи, а уведення означення *«по забутих стежках»* ускладнює сприйняття просторових відношень як спогадів про дитинство (як *приходить?*): коли він (хлопчик) з дівчинкою безтурботно бігали *«у дібровах зелених»*.

Отже, в українській мові для вираження просторових відношень розгляданого типу вважаємо нормою ставити запитання *«кудю*

переміщуватися?», а також уживати відзайменникові прислівники в ролі обставин та сполучних слів у складнопідрядних реченнях (місця, означальних, з'ясувальних), так само як і прислівники відзайменникового походження *куди? (сюди, туди), звідки?, де? (там)*.

Усе це дозволило нам стверджувати, що дієслова руху, переміщення можуть відкривати не лише шість валентних позицій, а й сьому: «*шляху руху, переміщення (кудою?)*». Нові засоби (прийменниково-відмінкові форми) співіснують з орудним, виражаючи варіантні значення просторових відношень, що характеризує самотність української мови.

ПРИЙМАК Дмитро Михайлович

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕКЛАДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

На сучасному етапі розвитку українському перекладному словникарству притаманна низка типових проблем, що обмежують можливості її розвитку та негативну впливають на стан лексикографічних видань. У цьому матеріалі схарактеризовано основні такі недоліки на базі аналізу англійсько-, французько- та італійсько-українських видань.

Головна проблема українських друкованих перекладних словників на згаданих мовних напрямках – засилля в них плагіату з відповідних іншомовно-російських словників. Це питання висвітлено докладно в праці автора [1, 123–152]. Усі найбільші українські загальні та спеціальні перекладні словники базуються на повному копіюванні матеріалів та перекладі російськомовної частини відповідних англійсько-, французько- та італійсько-російських словників. Брак оригінальних досліджень призводить до повного здублювання помилок таких російських видань, з їх доповненням неякісним українським перекладом. Унаслідок таких процесів український користувач має доступ до низькоякісного перекладного матеріалу та фактично позбавлений можливості доступу до автентичної української лексики в перекладах. Крім того, такі джерела є апріорі застарілі та не відповідають ані сучасним процесам розвитку мови, ані загальному розвитку технологічного процесу.

Доступні словники в мережі інтернет – як від українських видавців, так і від іноземних компаній – надають низькоякісні бази згенерованих перекладів. Часто доступ до укладання таких словників має широке коло пересічних користувачів, а укладацькі колеги відсутні цілком, через що немає жодних підстав уважати відповідні видання за достовірні джерела перекладної інформації. Більшість із таких словників також статичні, не наповнюються та пересичені плагіатом [2, 46–59].

Крім самого факту низької якості англійсько-, французько- та італійсько-українських словників, важливий також той факт, що відсутні спроби переводити будь-які видання в онлайн-формат. Сьогодні фактично відсутні українські перекладні словники в мережі інтернет, крім декількох скопійованих.

Як зазначає С. М. Берк (S. M. Burke), сучасні онлайн-словники мають істотні переваги проти традиційних друкованих видань у контексті економії місця: наведення значної кількості прикладів уживання лексем, відсутність обмежень щодо представлення енциклопедичної інформації, інтегрування мультимедійних даних тощо [3, 247–248]. Оскільки українські словники в зручному онлайн-форматі нині відсутні, істотно обмежується коло користувачів, що мають доступ до таких видань, а отже, український користувач вимушений шукати інших шляхів задоволення власних потреб у перекладах іншомовної лексики.

Інша істотна проблема українських перекладних словників – брак належного опрацювання термінологічної лексики. Фактично в наявних нині словниках відсутня будь-яка діяльність щодо якісного та послідовного уніфікування української науково-технічної термінології. Це призводить до ситуації з істотними хитаннями в українських термінологічних системах та відсутнього домінування в них непитомих і скалькованих лексичних, синтаксичних тощо елементів.

Усі розглянуті вище проблеми сьогодні слід розв'язувати комплексно. Так, брак уніфікування термінології безпосередньо зумовлений плагіатом з російських джерел, а відсутність послідовного переведення українських словникових видань в онлайн-формат спричинений передусім браком відповідних лексикографічних традицій на рівні наукових державних або приватних інституцій. Усунення всіх зазначених негативних аспектів, що стримують розвиток українського словникарства, можливе лише

через укладання словників на базі цілісного опрацювання всіх словникових статей із залученням широкого кола одномовної академічної літератури та повної відмови від використання неякісних наявних матеріалів. Провідні недоліки цього підходу – істотні часові та фінансові витрати, а також необхідність наявної інфраструктурної бази та організаційних потужностей. Однак саме такий підхід може забезпечити критично важливі зміни в нинішньому стані української лексикографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Приймак Д. М. Вторинність і плагіат як передумови низької якості іншомовно-українських словників (на матеріалі англійсько-, французько- та італійсько-українських видань). *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2019. Том 22. № 1. С. 123–152.

https://www.kyivdictionary.com/static/articles/Pryimak_2019_Visnyk_KNLU_Fil_Plahiat_u_slovnykakh.pdf

2. Приймак Д. М. Розроблення англійсько-українських онлайн-словників: сучасний стан і перспективи. *Іноземна філологія*. 2018. № 131. С. 46–59. URL:

https://www.kyivdictionary.com/static/articles/Pryimak_2018_Inozemna_filolohiia_Onlain-slovnyku.pdf (дата звернення: 13.10.2019)

3. Burke S. M. The design of online lexicons. *A Practical Guide to Lexicography* / ed. P. G. J. Van Sterkenburg. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2003. Pp. 240–249.

СЕМЕНИШИН Олена Іванівна

МОВНІ МЕЖІ ФОРМ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИХ ТАКТИК УПЛИВУ

Механізми мовленнєвого впливу й притаманний їм набір мовних знаків є репрезентацією «мови в дії». Незважаючи на інтенсивний розвиток сучасних технологій, досі однією з найсильніших і найрезультативніших форм впливу залишається мовне представництво, яке формує викривлене, значною мірою віртуальне, поле політичної взаємодії, в якому сприйняття дійсності створюється технікою її препарування і відповідним мовним навантаженням [4, 108]. В основі такого мовленнєвого впливу лежить набір комунікативно-стратегічних тактик AIDA: attention, interest, desire, action [8, 48].

Теорія мовленнєвих актів запозичила терміни «стратегія» і «тактика» з військової сфери. Оперування політичною мовою і досягнення поставлених цілей почасти нагадують поле бою, де політичний дискурс націлений на знищення боєздатності противника [1, 130]. Термін «стратегія» тлумачать як досягнення мети ефективно і швидко. На думку Т. ван Дейка, стратегія – це ідея агента про кращий спосіб діяти, щоб досягти мети [7, 64–65].

Комунікативна мета стратегії дискредитації – підрив довіри, авторитету чи іміджу опонента, де мовні форми представлення підпорядковані чіткому розподілу для опису «своїх» (позитивних явищ) та «чужих» (негативних явищ). Загальний принцип оперування мовними одиницями в межах поданої стратегії – це трансформація. Лексико-семантичні акценти можуть бути проаналізовані з позицій різних ідеологічних рамок, але представництво мовних одиниць відбувається способом активації подібності або ж попередньої схожості з думками реципієнта. Для реалізації стратегії дискредитації використовують набір таких тактик і прийомів: звинувачення (експліцитне, перформативне, безособове), викриття, образи, всезагальної правди, осуду, протиставлення, наказу, погрози, перебільшення, навішування ярликів, використання метафор з негативним оцінним компонентом, прийоми іронії і сарказму.

Стратегія викривлення інформації є однією з найпоширеніших у сучасному українському політичному дискурсі. Інформаційні трансформації надають змогу мовцеві змінити суспільну свідомість у сприйнятті певної політичної ситуації. Реалізація цієї стратегії забезпечується набором специфічних прийомів, а саме використання пасивних конструкцій, повтори, риторичні запитання, апелювання до минулого, представлення квантитативних показників тощо. Якщо в функціонуванні цієї стратегії в рекламі політичного спрямування доцільного говорити про наявність двох тактик: референційної та аргументативної, то в сучасному українському політичному дискурсі їх не можна чітко розмежувати. Адже почасти використання цієї стратегії політиком відбувається лише з урахуванням його власного попереднього досвіду або ж інтуїтивного знання. Крім того, комунікативна мета заданої політичної стратегії містить розрахунок на тривалий маніпулятивний ефект, що реалізується за допомогою повторення.

Отже, оптимально визначені мовні межі представництва прагмалінгвістичних тактик впливу надають змогу мовцеві досягати

поставленої ним комунікативної мети. Цілеспрямована підбірка мовних засобів та знання про особливості ментальної картини свідомості соціуму дозволяють політику надати спрощене пояснення складних політичних реалій і сформувати в конкретного індивіда відчуття приналежності до певної ідеологічної групи. Найяскравіше в сучасному політичному дискурсі в Україні це відображено в стратегіях викривлення інформації та дискредитації. Використання тактик перебільшення, звинувачення, викриття і всезагальної правди та прийомів повторення і риторичних запитань допомагають формувати відповідне сприйняття реальності і приймати запропоновану політичну інтерпретацію як істинну. Маніпулятивний ефект, який є в основі обох описаних стратегій, дозволяв раніше сформувати основи авторитарних політичних режимів. Тому критичне осмислення мовних меж форм представництва прагмалінгвістичних тактик впливу є найлегшим шляхом до розуміння запропонованого суспільству різновиду політичного режиму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демьянков В.З. Интерпретация политического дискурса в СМИ // Язык СМИ как объект междисциплинарных исследований. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 116–152.
2. Михалева О.Л. Политический дискурс: способы реализации агональности / О. Л. Михалева. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruslang.isu.ru/about/group/mikhaleva/state2/>
3. Montgomery M. An Introduction to Language and Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/292155764_
4. Нагорна Л. В. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.В. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
5. Nummenmaa Lauri Emotions promote social interaction by synchronizing brain activity across individuals [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pnas.org/content/pnas/109/24/9599.full.pdf>
6. Пахолок З.О. Гносеологічний і онтологічний статус категорії повторюваності: мовний і мовленнєвий виміри: Монографія. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 684 с.
7. Teun A. van Dijk Strategies of discourse comprehension / Teun A. van Dijk, Walter Kintsch. – New York: Academic Press, 1983. – 418 с.
8. Чернявская В.Е., Молодыченко Е.Н. Речевое воздействие в политическом, рекламном и интернет-дискурсе / В.Е.Чернявская, Е.Н. Молодыченко // Учебник для магистратуры. – М.: ЛЕНАНД, 2017. – 176 с.
9. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М.: ИТДГК «Гнозис». – 326 с.

ПОЗА МЕЖАМИ НОРМИ: ПРО ІНВЕКТИВНУ ЛЕКСИКУ В МОВЛЕННІ УКРАЇНЦІВ

Утвердження антропоцентричної парадигми у мовознавстві зумовило зростання інтересу до людини-мовця і мовленнєвої діяльності у соціолінгвістичному, психолінгвістичному, лінгвопрагматичному аспектах. Значну увагу науковців приділено дослідженню вербальної агресії, засобам вираження негативної оцінки та конфліктній комунікації загалом. Цим питанням присвячені дослідження Г. Власян, О. Голод, В. Жельвіса, О. Корольової, О. Кульчицької, Л. Крисіна, В. Мокієнка, Л. Ставицької, І. Стерніна, Б. Шаріфулліна та інших.

Негативна оцінка вербалізується за допомогою різних груп лексики. Частина лексичних засобів є кодифікованими, а решту об'єднують під назвою ненормативна лексика. Щоб уважатися ненормативною, лексема має пройти верифікацію не лише мовною нормою, а й суспільною мораллю. «Цензурування» лексеми суспільною думкою ґрунтується перш за все на її образливості. Якщо слово може образити честь, гідність людини, його використання в громадському місці є неприпустимим. Отже, визначальною рисою ненормативної лексики є її інвективність.

Незважаючи на значну увагу дослідників до окресленої проблеми, досі немає однозначного трактування понять *ненормативна лексика*, *інвективність*, *пейоративність*. Умовно можна виокремити широкий і вузький підходи у визначення інвективності. Вузький підхід полягає у співвіднесенні інвективної лексики з лайливою (обсценною). У такому разі поза увагою залишаються інші види кодифікованих лексем з негативнооцінним значенням. Представники широкого підходу вважають, що будь-яке слово, вжите з метою образи, є інвективою, а отже, стає ненормативним у контексті ситуації спілкування. Такі лексичні одиниці виявляють негативне оцінне значення лише в умовах певного контексту, їх основне словникове значення є нейтральним. Тобто відповідно до широкого підходу в межах ненормативної лексики виокремлюють тематичні групи інвективних лексем, а також такі соціолекти як сленг, жаргон, арго. Встановлення статусу конкретної одиниці як нормативної чи ненормативної не завжди видається

можливим. Це пов'язано з міграційними процесами певних лексичних одиниць з однієї групи в іншу та набуванням ними додаткових значень чи відтінків значень.

Серед основних причин лихослів'я Н. Макаренко називає такі: загострені соціальні проблеми суспільства, підвищений рівень агресивності, наслідування деструктивної поведінки батьків, потреба ідентифікації у соціальній групі, спрощення, примітивізація мови. Опитувані респонденти під час дослідження зазначали, що використовують інвективну лексику для «зниження емоційної напруги у конфліктній ситуації; для зв'язку слів у реченні (при малому лексичному запасі); за прикладом батьків; щоб здаватися дорослим (у підлітковому віці)» [3, с. 337, 340].

Однією з важливих функцій інвективної лексики є зняття психологічного напруження, викликаного негативними емоціями. Ймовірність вживання інвектив і їх характер залежать від багатьох чинників: інтенсивності емоції, яку переживає людина, її самоконтролю, типу темпераменту, особливостей характеру, звичної мовленнєвої поведінки, ситуації (офіційні обставини / побут, наявність свідків тощо).

Вербалізація негативної оцінки часто відбувається у конфліктній взаємодії. Лексика, якою послуговуються комуніканти, впливає на перебіг конфлікту і його наслідки. Використання інвективної лексики є однією з комунікативних стратегій, спрямованою на приниження опонента, відхід від теми, перехід на особистості. Той, хто свідомо чи несвідомо послуговується інвективами, не налаштований на конструктивну взаємодію, прагне забезпечити собі психологічну перевагу, якої насправді не має.

Відповідно до чинного законодавства приниження честі, гідності й завдання шкоди діловій репутації особи є адміністративним правопорушенням і карається відшкодуванням моральних збитків позивачеві. Встановлення факту образи відбувається за допомогою лінгвістичної експертизи мовлення або тексту. Наразі масова практика таких позовів в Україні відсутня, а відповідні експертизи потребують уточнення та доопрацювання.

Ставлення до інвектив і їх використання пов'язані з низкою суспільних обставин. Демократизація суспільного життя зумовила зміни у міжособистісній комунікації. Інвективи стали поширеним явищем у засобах масової інформації. Експансія інвектив у мову

повсякденного спілкування становить серйозну загрозу для літературної мови, адже призводить до розхитування мовної норми.

Отже, прояви мовленнєвої агресії вивчаються у різних аспектах: знакове навантаження інвектив у формуванні мовленнєвих конструкцій; класифікація інвективної лексики; інвективне слововживання як прояв вербальної агресії; особливості семантики пейоративної лексики; лихослів'я як соціальна проблема тощо. Увага науковців до цього напряму свідчить про те, що вивчення засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів нині на часі і є одним з центральних завдань сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власян Г. Р. Проникновение ненормативной лексики в язык повседневного общения / Г.Р. Власян // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – № 7 (336). – С. 15-17.

2. Жельвис В. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / В. И. Жельвис. – Москва : Ладомир, 1997. – 330 с.

3. Макаренко Н. М. Інвективна лексика як форма міжособистісного спілкування / Н. М. Макаренко // Проблеми сучасної психології. – Випуск 22. – 2013. – С. 336-347.

СУЛИМА Олеся Петрівна

ВАЛЕНТНІСТЬ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДИ

Традиційно валентність розглядають як здатність дієслова відкривати функціонально-семантичні позиції для заповнення учасниками дії на формально-синтаксичному рівні, а інтенцію – як здатність відкривати ті самі позиції на рівні семантико-синтаксичному. Однак В. Адмоні вказував на те, що «в деяких випадках обов'язкова сполучуваність виявлювана і певною мірою породжувана вже самою морфологічною природою форми», а «в інших випадках вона виявлювана і породжувана лише в умовах певної синтаксичної конструкції», тобто вид сполучуваності «...не має безпосередньої морфологічної основи, а заданий тільки синтаксично» [1; 113]. У пропонованому дослідженні розглянуто валентність дієслів на позначення процесів природи в аспекті останнього підходу: без розмежування на обов'язкову та потенційну.

Дієслова на позначення циклічних процесів природи, пов'язаних зі зміною дня та ночі, вживані 1) самостійно: *Світає...* (П. Тичина); *Смеркло* (О. Довженко); *Сутеніло* (З. Тулуб); 2) з локативами (переважно протиставлення обмеженого простору необмеженому): *Вже надворі стало світати* (І. Нечуй-Левицький); *Надворі смеркало* (А. Тесленко); 3) квалітативами: *Швидко сутеніло* (О. Іваненко); 4) з двома обставинними компонентами різної семантики: *Розвиднювалося дуже помалу і пізно* (І. Франко). Дієслова цієї групи поєднувані лише з обставинними поширювачами і не допускають приєднання суб'єктних та об'єктних синтаксем.

Дієслова, що позначають нециклічні, переважно повторювані, часто стихійні природні явища і пов'язані зі утворенням звуків різного походження, переважно поширювані. Самостійно у висловленні виступає, наприклад, лексема *загриміти*: *Загриміло, і полегшено зітхнув степ* (О. Гончар). Однак переважно в конструкціях з дієсловами цієї групи вживані: 1) локативи: *Над полями гриміло, блискало, будувалося...* (О. Гончар); *На ранок загриміло на Чонгарі, застугоніло на Перекопі* (О. Гончар); *Насунули хмари, загриміло, загуло навколо* (М. Зарудний); 2) темпоративи: *Завивало, бурхало і мело... майже цілу добу* (В. Козаченко); 3) обставинні поширювачі різних груп, один з яких обов'язково виражає локативну характеристику: *Моторошно стугоніло в комині* (Яків Баш); *Чорне небо Запалахкотіло і погасло, і по небі Страшно загриміло!..* (С. Руданський). Дієслова, що поєднують сему звучання та биття, крім обставинних, поширені також формою орудного відмінка іменника, що має суб'єктне значення: *Наче піском, хльостало поривами сипучого снігу в маленькі намерзлі шибки* (Яків Баш). Очевидно це пов'язано з тим, що сема *бити* передбачає наявність носія предикативної ознаки, що в безособовій конструкції виражений формою орудного відмінка.

Лексеми на позначення повторюваних природних явищ, що є складниками множинних природних процесів, вживані самостійно: *Сніжило* (О. Ільченко); *Бачиш, як хурделить!* (В. Речмедін) та в поширених висловленнях. Синтаксична валентність у таких конструкціях відкриває позиції: 1) квалітативів: *...Ледь-ледь сніжило* (Ю. Збанацький); 2) локативів: *Надворі хурделило* (В. Минко); 3) темпоративів: *... Давненько не дощило* (О. Ільченко). Похідні дієслова, утворені від назв інших природних процесів або явищ, приєднують суб'єктну синтаксему у формі називного відмінка

іменника: ...*Росить дощ дрібний, сонячний* (К. Гордієнко) – та квалітатив: *Ніжний дощ росив безнастанно* (О. Кобилянська), що пов'язано з метонімізацією вербатива.

Дієслова, що позначають процеси природи із семою покриття, заповнення чогось, обов'язково приєднують форму орудного відмінка іменника, що має суб'єктну семантику – так званий міфологічний суб'єкт [2], рідше, знахідного зі значенням об'єкта: *Крижиною проламало стіну... затоплює водою млин* (А. Шиян); *Засипало криниченьку Та жовтим піском* (Українські народні ліричні пісні). Суб'єкт може бути виражений і формою називного відмінка: *Хуга замітає снігом дорогу* (М. Коцюбинський). Часто суб'єктна синтаксема може бути й імпліцитною, оскільки її семантика легко встановлювана з контексту: *Вода фонтаном б'є. Все залило* (Л. Дмитерко); *Потекли труби, заливає топку* (А. Головка); *Наслідки негоди... Намулило багато болота та листя* (з газ.). Обставинні поширювачі, зокрема локативні, у таких конструкціях відсутні, оскільки семантика об'єкта має вказівку на певний простір.

Дієслова на позначення повторюваних, але нециклічних процесів природи, що мають сему інтенсивності, переважно приєднують квалітативи: *Лило як з відра безперервним потоком* (Ю. Збанацький) – або квалітативи та суб'єктну синтаксеми у формі непрямих відмінків (можливі також обставинні поширювачі): *Ще так не сипало В моїм краю снігами* (М. Влад); *З неба трусило як з решета* (І. Вільде).

Отже, дієслова на позначення процесів природи на семантико-синтаксичному рівні поширені переважно обставинними синтаксемами, найчисельніші групи яких – локативи, темпоративи, рідше квалітативи. Окремі підгрупи цієї ЛСГ можуть мати залежні суб'єктні синтаксеми, що внаслідок історичних позамовних перетворень виражені формою орудного відмінка іменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адмони В. Г. Завершенность конструкции как явление синтаксической формы. *Вопросы языкознания*. 1958. № 1. С. 111-117.
2. Чернобай Г. С. Міфологічний суб'єкт безособового речення в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2014. 18 с.

ОБ ИСТОЧНИКАХ ГРАММАТИКАЛИЗАЦИИ СОСТАВНЫХ НЕОПРЕДЕЛЕННЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В УКРАИНСКОМ, РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ В СВЯЗИ С ИХ ЗНАЧЕНИЯМИ

1. Обычно местоимения рассматривают как закрытый класс слов. Однако такая точка зрения проблематична для группы неопределенных местоимений, так как помимо так называемых «традиционных» (кодифицированных) неопределенных местоимений типа укр. *хтось, хто-небудь* и т.д. в славянских языках в большом количестве возникают т.н. составные неопределенные местоимения (СНМ) серийного типа: *казна-хто, що треба, де завгодно...* Такие выражения, содержат основу вопросительного местоимения и т.н. «модификатор» (термин Г.А. Бондаревой [1]).

2. Для описания значения составных местоимений удобно использовать семантическую карту неопределенности, предложенную М. Хаспельматом [3, 130–141].

3. Модификаторы СНМ можно классифицировать по типам конструкций от которых они исторически образованы. М. Хаспельмат [3] выделяет среди них, например, *dunno*-тип, который восходит к клаузам со значением ‘я не знаю’ (СНМ типа *хтозна-який*), или *want/pleases*-тип (*хоч хто*). Как показывают наши исследования славянских СНМ, эта классификация может быть дополнена дальнейшими источниками: продуктивными являются, например, обозначения количества (ср. укр. *мало хто*; русск. *много кто*; чешск. *málokdo* и т.д.) или модальные выражения необходимости (укр. СНМ *що треба*; русск. *какой нужно*; польск. *kto trzeba*). Хаспельмат постулирует связь значения исходной для грамматикализации конструкции с функциями грамматикализованного местоимения на семантической карте. Расширение функционирования местоименной серии возможно, таким образом, лишь в процессе дальнейшего развития. Так, например, для серий *dunno*-типа исходной предполагается функция *specific unknown* [3, 133] — т.е. выражение неопределенной референции в терминологии Е.В. Падучевой [2]. Однако расширение значения, как представляется, вопреки идее Хаспельмата, не зависит от степени грамматикализованности СНМ. Более того, среднее

количество функций у менее грамматикализованных СНМ, например, в русском языке, по нашим данным, оказывается даже больше такого у «традиционных» серий: 5,2 функции в среднем у СНМ против 3,25 у «традиционных» серий.

4. Оказывается интересным, что в украинском, русском и польском процесс возникновения СНМ имеет значительные отличия. Во-первых, в этих языках не совпадает перечень источников модификаторов. Так, в польском квантитативные выражения вообще не стали таковыми, а СНМ из групп *want/pleases* (со *chcesz/chcecie*) и *dunno* (*Bóg wie* со или *diabli wiedzq* со) стоят на начальной ступени грамматикализации, тогда как в украинском (*що завгодно* и, напр., *казна-хто* соответственно) и русском (*что угодно* и, напр., *невесть кто*) аналогичные конструкции дают наибольшее количество модификаторов, которые при этом демонстрируют значительную степень грамматикализации.

Во-вторых, значительные отличия наблюдаются и в функционировании местоименных серий, имеющих аналогичные источники модификаторов, причем, как в разных языках, так и в пределах одного.

5. На схеме 1 представлены семантические карты украинских серий на *багато*, *мало* и русск. на *много*, *мало*, полученные нами в результате корпусного исследования. Во-первых, возможная область функционирования всех серий оказывается значительно шире неопределенной референции (*specific unknown*), постулируемой для исходной конструкции: возможно употребление всех серий в составе слабоопределенных ИГ (*specific known*), а также в нереферентной области (*irrealis non-specific, conditional* и т.д.).

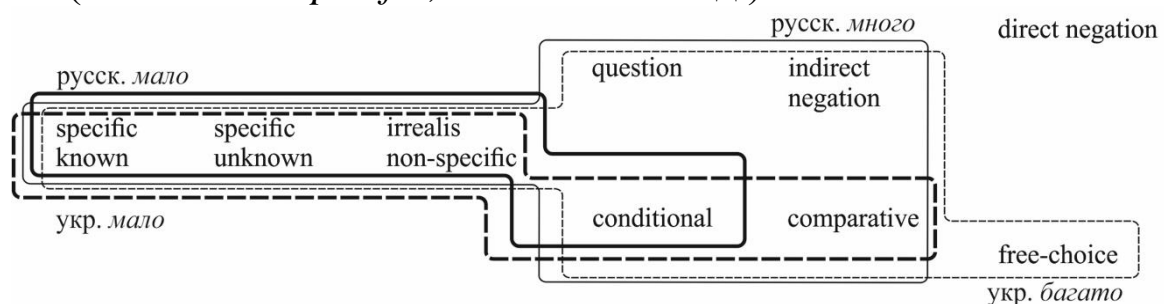

Схема 1. Семантическая карта украинских серий на *багато*, *мало* и русских серий на *много*, *мало*

Во-вторых, хотя все серии принадлежат одному типу и имеют семантически и/или этимологически идентичные источники модификаторов, ожидаемого семантического тождества на карте не наблюдается. Область функционирования серий на *много/багато*

оказывається шире такою у *мало/мало*. Українська серія на *багато* оказывається можливою в контекстах вільного вибору (*free-choice*), які виключені для відповідної російської серії. С іншої сторони, українська серія на *мало* також демонструє більш широкий набір функцій: в отличие от російських відповідностей, їй характерна функція стандарту порівняння (*comparative*).

Підробне розглядання функцій цих і деяких інших російських серій в порівнянні з українськими і польськими СНМ, супроводжуване корпусними прикладами, передполагається в рамках доповіді.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондарева Г.А. Составные местоимения в русском языке: дисс. ... к. филол. н. Воронеж, 2010. 130 с.
2. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений). М.: Наука, 1985. 288 с.
3. Haspelmath M. Indefinite pronouns (Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory). Oxford: Oxford University Press, 1997. 364 p.

ШЕВЧЕНКО Лариса Леонідівна

СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ НОВОГО ЗАВІТУ

Концептуальні дослідження є однією з найбільш актуальних напрямів сучасної лінгвістики, що розробляються такими вченими, як Н. Арутюнова, О. Бабушкін, С. Воркачов, В. Карасик, В. Кононенко, О. Кубрякова, М. Пименова, З. Попова, А. Приходько, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін, Т. Радзієвська, Л. Чернейко та ін. Вивчення концептів Нового Завіту [1] створює передумови для вирішення задач експлікації та розгортання системи текстових смислів, а механізм декодування тексту зводиться до аналізу тих чи інших концептів як його змістово-тематичних домінант. Метою такого дослідження є побудова концептуальної моделі твору як динамічного утворення, яка інтегрує різноманітні текстові компоненти в єдине концептуальне ціле.

Базовою властивістю концептів є їх системність, в основі якої лежать такі їх характеристики, як багатомірність, польова організація мовного матеріалу, дискретна цілісність смислу, ієрархічність та ін. У

всій своїй багатоманітності концепти функціонально спрямовані на організацію смислової єдності та цілісності, упорядкування мовного матеріалу за системними принципами.

Процеси концептуалізації визначають особливості вербального втілення структури текстової концептосфери. Комплексний підхід до аналізу концептотвірних засобів дозволив реконструювати її структуру та представити у вигляді цілісної системної моделі. Зміст концептів організований системними утвореннями, що складаються з дериваційних гнізд, загальномовних, контекстуальних і умовних синонімів, засобів морфології та синтаксису.

Так, наприклад, функціонування у досліджуваному тексті концепту «Гріх» демонструє взаємодію мовних засобів у формуванні концептосфери цього поняття. Названий концепт є одним із ключових у Новому Завіті, який формується рядом концептуальних полів, що представляють цілісні системні об'єднання завдяки взаємозв'язкам мовних одиниць, використаних у тексті твору.

Одним із провідних засобів моделювання цього концепту є формально-змістові парадигматичні об'єднання, а саме ряди однокореневих слів, або деривати. Вони представляють один із способів системного угруповання лексики з урахуванням семантики і словотворчих зв'язків – дериваційний ряд (або дериваційне гніздо) – спільність однокореневих слів, у складі якої вони пов'язані за значенням, граматичними властивостями, морфемною та словотворчою структурою. Так, дериваційний ряд на позначення концепту «Гріх» репрезентують численні текстові компоненти: *грішити, згрішити, прогрішити, прогрішитися, погрішитися, грішний, гріховний, гріх, прогріх, грішник*. Основне функціональне навантаження при формуванні концепту несе на собі повтор дериватів, який забезпечує смислову зв'язність його компонентів. Можна стверджувати, що потенціал прийому текстового повтору спирається на арсенал парадигматичних одиниць, який структурує їх у концептуальні поля на основі семантичної та тематичної спільності.

Системність концептосфери поняття «Гріх» значною мірою об'єктивується також засобами лексико-семантичної парадигматизації, а саме синонімії. Синонімічні відношення між значеннями слів виникають при повному чи частковому збігові їх семного складу. У текстовій тканині твору вони створюють мережу зв'язків і відношень, яка обумовлює системність компонентів текстової організації. Ряд слів вживаються у досліджуваному тексті

як загальнономовні синоніми для найменування поняття гріха (*гріх, прогріх, провина, беззаконня, переступ, пристрасті гріховні*). Оскільки семний склад значень слів демонструють словникові дефініції, для дослідження були задіяні матеріали «Словника української мови» [2] (далі у тексті — СУМ). У названому синонімічному ряду єдність семантики забезпечується наявністю спільної архісеми на позначення порушення Божих заповідей, принципів і норм поведінки людини в суспільстві («порушення», «відступ», «негативний учинок», «злочин»). Диференційні семи вводять синоніми в єдиний семантичний простір на позначення найменувань релігійного, морального планів. Це демонструють словникові дефініції цих слів: **ГРІХ**, *а, ч.* 1. Порушення релігійно-моральних настанов, відступ від Божих заповідей (СУМ, II, 171); **ПРОГРІХ**, *а, ч., заст.* Гріх СУМ, VIII, 162); **БЕЗЗАКОННЯ**, *я, с.* 2. *бібл.* Сукупність дій, пов'язаних із порушенням заповідей та повелінь Божих; гріх, неправедність, нечестя (СУМ, I; 128); **ПЕРЕСТУП**, *у, ч.* 1. *заст.* Злочин, порушення закону (СУМ, VII, 290); **ПРОВИНА**, *и, ж.* Те саме, що **вина́** 1 (**ВИНА**, *й, ж.* 1. Негативний учинок або злочин; причетність до якоїсь неприємної події) (СУМ, VIII, 131).

Характерною рисою синонімів, задіяних для утворення концепту «Гріх», є наявність родо-видових зв'язків між його членами, коли синонімічні одиниці виражають поняття, одне з яких ширше за інше. Так, наведеним вище компонентам синонімічного ряду властива більш загальна, родова семантика, тоді як інші слова на позначення гріха мають вужчу, видову семантику і стосуються певних гріховних проявів, учинків: *лихі думки, розпуста, крадіж, душогубство, перелюб, зди́рство, підступ, безстидство, завидю́щеє око, богозневага, гордо́щі, безум.*

Отже, матеріал дослідження демонструє концепт «Гріх» як системно організований фрагмент текстового простору. Задіяні в моделюванні його концептосфери дериваційні та синонімічні парадигматичні об'єднання слів, поряд із іншими концептотвірними засобами, представляють одну з ланок її системної організації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / Пер. І. Огієнка. — К., 1992. — 1255 с.
2. Словник української мови : В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід. — К., 1970-1980.

СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ СЕМАНТИКИ АФІКСОЇДА З ЛЕКСИЧНИМ ЗНАЧЕННЯМ АФІКОЇДНОГО ДЕРИВАТА

На цей час розвитку вітчизняного мовознавства лише почали досліджувати словотвірну і лексичну семантику, внутрішню структуру афіксоїдних дериватів, мотивацію їх компонентів з відповідними синтаксичними конструкціями.

А. Ю. Фомін, досліджуючи семантику афіксоїдних дериватів, зазначав, „що існують складніші зв'язки між значенням етимона та терміноелемента, з одного боку, між значенням терміноелементів і складеного терміна, – з другого, з третього – між значенням терміна та його складових і поняттям, а також складніші зв'язки значень у межах словотвірних і парадигматичних рядів, – зв'язки, опис і пояснення яких не може обмежитися лише „розпізнаванням” і „декодуванням” [6, с. 96]. Ці зв'язки справді є складними, бо не завжди значення слова впливає зі значення префіксоїда чи суфіксоїда. А тому трапляється так, що афіксоїди беруть участь у творенні дериватів різних лексико-семантичних груп.

О. С. Кубрякова неодноразово наголошувала на тому, що складні слова мають свої особливості, оскільки будуються вони як синтаксичні структури шляхом оформлення типів зв'язку, а не як морфологічні структури простих слів через уточнення семантики їхніх складників.

Для дослідження семантики композитів польський мовознавець В. Дорошевський запропонував метод перифраз. Цей метод використано у працях З. М. Волоцької, Н. Ф. Клименко, О. С. Кубрякової, О. І. Моїсеєва. Він передбачає розкриття значень складних слів через „синтаксичну паралель, що визначає у дериваті логічно впорядковане відношення між членом, окресленим суфіксом, і тим, що окреслює слово (деривативна основа), та членами перифрази” [1, с. 51]. Так, дериватові *риб-о-лов* відповідає перифраза „той, хто ловить рибу”. Перифразування дає змогу розкрити лексичне значення деривата через семантику компонентів, а також встановити узагальнене, спільне для певного лексико-семантичного розряду слів значення, тобто словотвірне значення. У випадку афіксоїдів – класифікаційне значення. За цією моделлю об'єднують із семою „той, хто ловить когось (щось)” слова у словотвірний тип, наприклад:

китолов – той, хто ловить китів; людолов – той, хто ловить людей; забирає їх у полон; краболов – той, хто ловить крабів тощо.

Унаслідок цього можна визначити не лише деривативну основу композита, а і його значення. А тому „словникові статті відіграють значну роль в описі словотворчої семантики, коли стоїть завдання словотворчо витлумачити похідне слово, так подати його дефініцію, щоб до неї входила як складова частина значення мотивуючого слова” [1, с. 53].

Кожен афіксоїдний дериват, що інтерпретується перифразою, фактично співвідноситься зі словосполученням. На думку Н. Ф. Клименко, „такий підхід при доборі перифрази дає змогу виділити мотивовані, напівмотивовані та немотивовані деривати” [1, с. 52]. До мотивованих будуть належати слова, що вільно трансформуються в речення на зразок *людинолюб – той, хто любить народ*. Прикладом напівмотивованості будуть виступати лексеми, у перифразуванні яких необхідно брати слова, яких немає в основі деривата *місяцехід – самохідний апарат для дослідження поверхні Місяця*. У немотивованих дериватів значення слова пояснюється іншими словами, наприклад, *нектаронос – квіткова рослина, що виділяє нектар; льодохід – рух льоду за течією річки під час її скресання; маслороб – 1. Фахівець із маслоробства; 2. Робітник, який працює на маслоробні*.

О. І. Моїсєєв також пропонує семантику новоутвореного слова досліджувати за допомогою словотвірної перифрази. На його думку, словотвірна перифраза – це словотвірне тлумачення, словотвірна семантизація похідних слів. Вона складається із узагальненої (категорійної, займенникового типу: *той, хто*) і конкретизувальної ознаки. Наприклад, *кашовар* (видове) і перифраза – *той, хто варить кашу* (родове). Отже, за цим методом правильно утворена перифраза дає змогу встановити регулярний формант.

Використання методу перифраз, а також аналіз словникової статті дає змогу встановити відповідність між формальною та семантичною похідністю слів, бо „з одного боку, вони виявляють більшу порівняно з морфологічно простими словами відмінність між морфемною і словотвірною структурами, з другого – у них за зовні схожим співвіднесенням з подібними (такими, які демонструють подібний синтаксичний зв'язок компонентів) словосполученнями приховані нетотожні семантичні їх відношення, зумовлені індивідуальними лексичними значеннями поєднаних у

словосполучення складників різного роду конотаціями” [1, с. 54]. Наприклад, іменник *книгознавець* і *краєзнавець* співвідносяться із словосполученням *знати книги* і *знати край*, але з різними перифразами – *фахівець з книгознавства* і *той, хто досліджує історію, географію, етнографію певної місцевості*. Чи, наприклад, складні слова *людинознавець* і *матеріалознавець*, які співвідносяться з такими реченнями та словосполученнями: *той, хто добре знає, розуміє людину, її почуття, думки, тривоги, її світ (про письменників)* і *фахівець із матеріалознавства*.

Отже, видається правомірним розв’язувати питання семантики афіксоїдних дериватів через семантику словосполучень (речень), адже більшість із новотворів утворені на основі синтаксичних структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. К. :Наукова думка, 1984. 252 с.
2. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений слова: Семантика производных слов М. : Наука, 1981. 200 с.
3. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. М. : Наука, 1965. 78 с.
4. Волоцкая З. М. Семантическая классификация и способы образования отименных глаголов. *Структурная типология языков*. 1966. С. 165–181.
5. Моисеев А. И. Словообразование современного русского языка : учебное пособие. Л. : ЛГУ им. А. А. Жданова, 1985. 90 с.
6. Фомін А. Ю. Шляхи опису семантики термінів-комполітів греко-латинського походження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2005. Випуск № 46. С. 95–103.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АЛЕКСЕЄВА Світлана Геннадіївна, старший викладач кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

БАГМУТ Ірина Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна); лектор української мови Інституту славістики, Сегедський університет (м. Сегед, Угорщина)

БУК Соломія Несторівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)

ВЕКУА Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ВИДАЙЧУК Тетяна Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

ВОЛОВЕНКО Ірина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ГАВРИЛЮК Оксана Романівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ГОНТАР Марина Олексіївна, кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник, Інститут української мови Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

ГРИЦЕНКО Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ДАВИДЕНКО Ігор Юрійович, кандидат філологічних наук, учитель української мови та літератури, СШ № 193 (м. Київ, Україна)

ДЕЛЬ ГАУДІО Сальваторе, доктор філософії, габілітований, професор кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Інституту філології, Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

ДИШЛЕВА Ганна Володимирівна, викладач кафедри іноземних мов за фахом, Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)

ДОЦЕНКО Олена Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Інституту філології, Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

ДУДКО Ірина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ДУДКО Ольга Леонідівна, магістрантка 1-го року навчання факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ЖИТАР Ірина Василівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українського ділового мовлення, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

КОНЄЄВА Олена Олексіївна, старший викладач кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

КОРБОЗЕРОВА Ніна Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романської філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

КОТЛЯРЕНКО Світлана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання української мови та літератури факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна, доктор філологічних, професор, професор кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (м. Берегове, Закарпаття, Україна)

КУЦ Олена Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

МАКАРЕЦЬ Юлія Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

МАРЧИЛЮ Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української

філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

МАТВІЙЧУК Тетяна Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Державний університет інфраструктури та технологій (м. Київ, Україна)

МЕДИНСЬКА Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методик викладання, проректор з навчально-методичної роботи, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янука (м. Рівне, Україна)

ПАРШАК Катерина Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ПЛЮЩ Марія Яківна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

ПРИЙМАК Дмитро Михайлович, аспірант, Київський національний лінгвістичний університет (м. Київ, Україна)

СЕМЕНИШИН Олена Іванівна, аспірантка кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

СКЛЯР Олена Олександрівна, аспірант, Київський університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

СУЛИМА Олеся Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка,

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
(м. Київ, Україна)*

ФІСУН Роман Сергійович, науковий співробітник Інституту славістики, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

ШЕВЧЕНКО Лариса Леонідівна, кандидат філологічних наук, завідувач відділу лінгвістики, Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України (м. Київ, Україна)

ШЕМЕТ Валентина Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)